

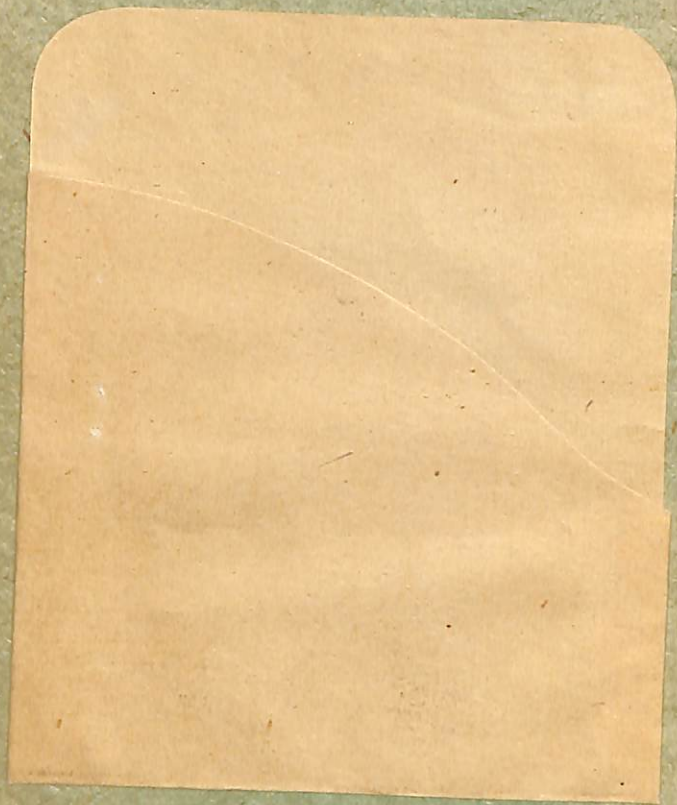
938

Աղյուսակ

Աղյուսակ
U-68

Թիֆլիս
1889

y-4 w 87

2010

100
131-ՍՏ

Հրապարակված է Կոմիտեի Կարգով
Հրատարակող

Հրատարակ. Թիֆլիզի ընկ. հայերեն գրքերի հրատարակութեան

10 հատոր
N 25
Ս-68
Կ.

ՍՈԿՐԱՏԷՍ

18862

Թ ա ր գ մ ա ն ե ց
Օր. ԹԵԿՂԻ ՍՏԵՓՈՅԵԱՆ

521

ԹԻՖԼԻՋ

3. Մարտիրոսեանցի տպարան
ՕՐԻՆԵՆԸ ՓՈՂՈՑ, Զ. 1/2
1889

9233-44

Дозволено цензурою Тифлисъ, 21 июня 1889 года.

Типог. И. Мартиросіанца, на Орб. ул., д. № 1/2.

ՀԱՅՆ ՓԻԼՍՈՓԱՅ

Մ Ա Կ Բ Ա Տ Է Մ Բ

I.

ՍՈՎՐԱՏԷՍԸ՝ ԿՍՄԵՆՍԻՈՎ ԻՄԱՆՍԻ ԹԷ ԻՆՉՊԷՍ ՊԵՏԻ Է
ԱՊՐԵՆ ՄԱՐԿԻԿ, ԼՍՈՒՄ Է ԻՐ ԽՂՃԻ ՉԱՅՆԻՆ.

Սօկրատէսը ծնուեց Յունաստանի Աթէնք քաղաքում: Սօկրատէսի հայրը հասարակ բանուոր — քարտաշ էր, իսկ մայրը՝ տատմէր: Հէնց զրա համար էր որ Սօկրատէսը շատ անգամ ասում էր, թէ իր մայրը տատմէրութիւնով օգնում է մարդկանց ծնուելուն — նրանց աշխարհ գալուն, իսկ ինքն էլ անում է նոյնը, միայն ոչ թէ օգնում է մարդկանց՝ այլ մարդկային մտքի ծնուելուն:

Սօկրատէսի հայրը որդուն սովորեցնում էր իր արհեստը և միաժամանակ ուղարկում էր նաև ուսումնարան՝ զրեւկարդալ և ուրիշ գիտութիւններ սովորելու: Այդ ժամանակ Աթէնքում ամենքն էլ գրա-

գէտ էին, և կային բազմաթիւ զանազան ուսումնարաններ, որոնցից ամենաաղքատ ուսումնարաններում երեխաները դաս էին առնում բակում, ուր և աւագի վրայ փայտով գրել-կարդալ էին սովորում. միքիչ հարուստ ուսումնարաններում սովորեցնում էին գրել-կարդալ, գծագրութիւն, հաշւապահութիւն և ոտսնաւորներ արտասանել: Իսկ ամենաբարձր ուսումնարաններում աշակերտները սովորում էին այն ամենը, ինչ-որ այդ ժամանակ գիտէին ֆոյները:

Սոկրատէսը հէնց փոքրուց էլ շատ բանգէտ — աչքաբաց երեխայ էր և կարդալու մեծ սէր ունէր, և դրա համար Սոկրատէսի հայրը նրան տուեց ամենաբարձր ուսումնարան, որտեղ Սոկրատէսը սովորեց բոլոր գիտութիւնները և կարգաց այդ ժամանակէն ընտիր հեղինակների բոլոր երկերը:

Սոկրատէսն իր ուսումն աւարտելով վերադարձաւ հօր մօտ և սկսեց պարապել իր նախկին արհեստով — քարտաշութիւնով: Սոկրատէսը լաւ բանում էր և բանելիս էլ լաճախ մտքի ետեւից էր ընկնում. նա մտածում էր, թէ ինքը բոլոր գիտութիւնները սովորել է, իմանում է այն բոլորը, ինչ-որ մարդկանց սովորեցնում են, և սակայն ինքն ամենեւին չի իմանում այն, ինչ-որ հարկաւոր է գիտենալ թէ իրան և թէ ուրիշ մարդկանց:

«Պէտք է, մտմտում էր Սոկրատէսը, մտածել և գտնել, թէ ինչպէս պէտք է ապրեն մարդիկ: Թէ չէ թէնք դուրս եկաւ դրանից, որ մենք շատ բան ենք սովորում, երբ մեր սովորածից մեզ օգուտ

չկայ: Եթէ մենք մեր գիտութիւնով մինչև անդամ կարողանայինք երկնքի աստղերի համբարքն էլ գիտենալ ու ծովերի ջրի կաթիլների թիւն էլ և ամենքիս էլ սովորեցնէին այն ամենը, ինչ-որ ես գիտեմ, դրանով մեր գրութիւնը դարձեալ չէր լաւանալու: Մենք բոլորս էլ գիշեր ու ցերեկ չարչարում ենք՝ դէս ենք ընկնում, դէն ենք ընկնում, մեզանից ամեն մէկս աշխատում է իր համար, որ լաւ օր ունենայ, սակայն երբ գործը կատարում ենք, փոխանակ լաւի՝ մենք մեզ համար վատ և վնասակար բան ենք պատրաստում: Եւ մեզանից ոչ ոք չգիտէ, թէ իսկապէս մարդու համար որն է լաւը և որն է վատը: Օրինակ՝ հէնց վերցնենք ինձ. ես բաւականին շատ բան եմ սովորել, բայց եթէ մէկը դար և ինձ հարցնէր, թէ մարդիկ ինչպէս պէտք է ապրեն, ես չէի իմանալ, թէ ինչ պատասխան տամ: Այն ինչ հէնց այդ մէկն էր անհրաժեշտ, որ մարդ իմանար: Ուսումիցս ստացած իմ բոլոր օգուտս միայն այն եղաւ, որ ես իմացայ, թէ մեր բոլոր սովորածները դատարկ բաներ են: Առաջ, երբ դեռ ոչինչ չգիտէի, ես կարծում էի թէ գոնէ մի բան էլ է գիտեմ, իսկ հիմա հաստատ գիտեմ, որ ոչինչ չգիտեմ: Ուրեմն իմ ուսմանս միակ օգուտն այն է, որ այժմ ես միայն մի բան գիտեմ, այն է թէ՛ ոչինչ չգիտեմ: Ինձ աստուածների մասին սովորեցրել են, որ նրանք են ստեղծել մարդկանց, և վարձատրում են նրանց, եթէ նրանք ապրում են իրանց պատուէրի համաձայն և պատժում եթէ նրանք չեն անում այն, ինչ-որ

աստուածներն են հրամայում: Բայց հարց. արդեօք աստուածները մեզանից ինչ են ուզում, և ինչպէս կըհրամայէին, որ մենք ապրէինք»:

Եւ Սոկրատէսն սկսեց մէկ-մէկ մտաբերել այն բոլորը, ինչ-որ իրան սովորցրել էին աստուածների մասին: Իսկ Յոյները շատ աստուածներ ունէին: Մէկը՝ — որ համարում էր զլիսաւոր, երկնքի աստուածն էր, միւսը՝ Ծովի, երրորդը՝ քամու, չորրորդն՝ արևի, հինգերորդը՝ պատերազմի, վեցերորդն՝ ուրախութեան, եօթերորդը՝ մահուան:

Կային նաև աստուածուհիներ՝ իմաստութեան աստուածուհի, թշնամութեան աստուածուհի, երկրագործութեան աստուածուհի, ձեռագործութեան աստուածուհի և էլի ուրիշ շատ աստուածուհիներ: Աստուածների մասին գրուած էր, որ բնակւում են երկրնքում, ինչպէս մարդիկ երկրի վրայ, ու թէ իրար և թէ մարդկանց թշնամանում են:

Նոյն իսկ Զևս (Սրամապդ) աստուածն իր թագաւորութիւնը նրանով սկսեց երկնքում, որ իր հարազատ հօրը — Դիոնիքին, երկնքից վայր ձգեց: Սոկրատէսն այս մտաբերեց, մտաբերեց նոյնպէս և այն, որ իրան սովորեցրել էին, թէ ինչպէս Զևս աստուածը կուռւմ էր իր կնոջ հետ և խաբւում էր նրան:

Թէպէտ դրանք աստուած էին կուռւում, բայց իրանց գործերը մարդկային գործեր էին:

Ուստի և Սոկրատէսը մտածեց. «Ո՛հ, այդ աստուածները ճշմարիտ աստուած չեն. դրանց միջոցով անկարելի է իմանալ, թէ ինչպէս պէտք է ապրեն»:

մարդիկ: Այդ աստուածները նոյնպիսի թոյլ արարածներ են, ինչպէս և մենք՝ մարդիկս. հէնց իրանք՝ այդ աստուածներն արդարութեան պահանջի համեմատ չեն վարւում. դրանցից չի կարելի սովորել՝ բարին չարից զանազանել: Մինչդեռ ճշմարիտ Աստուածը պէտք է արդար լինի և պիտի կարողանայ մարդկանց սովորեցնել, թէ ինչպէս պէտք է ապրեն»:

Եւ Սոկրատէսն սկսեց որոնել այդպիսի Աստծուն: Տարիներով չարչարուեց Սոկրատէսը, այնպէս որ գիշեր ցերեկ հանգստութիւն չունեցաւ իր այդ մտքերից: Բայց հասաւ ժամանակը և Սոկրատէսին յայտնուեց այն, ինչ-որ որոնում էր. նա գտաւ այն Աստծուն, Որին ինքը որոնում էր և Որին չէին ճանաչում Յոյները. և նա գտաւ Նրան ոչ թէ մի ուրիշ տեղ, այլ հէնց իր խղճի մէջ:

Սոկրատէսը ճշմարիտ Աստծուն որոնելիս, շատ էր պատահում որ թէ գիշեր և թէ ցերեկ, երբ մտածում էր և կամենում էր այս կամ այն գործն սկսել, յանկարծ լսում էր իր խղճի ձայնը: Եթէ ձեռնարկելիք գործը լաւ էր լինում, այդ ձայնն ասում էր. «Սոկրատէս, արձա՛»: Իսկ եթէ վատ էր լինում, ասում էր՝ «մի՛ անիր, Սոկրատէս»: Եւ Սոկրատէսը սովորեց ալանջ դնել այդ ձայնին, որ օրէցօր զօրեղանում էր նրա մէջ: Եւ այդ ձայնն ինչ-որ թելադրում էր Սոկրատէսին, բոլորն էլ ճշմարիտ էր դուրս գալիս:

Եւ Սոկրատէսն սկսեց մտմտալ. «Ո՞վ է այդ ձայնը, որ միշտ լաւն ու ճշմարիտն է թելադրում. պարզ է որ թելադրողը ես չեմ, այլ մի ուրիշը, բայց ախար

ով է: Այդ ձայնը միշտ ճշմարիտն է ասում, սովորեցնում է ինձ արդարութիւնով ապրել, ուստի՝ ես համոզուած եմ, որ դա Աստծու ձայնը պիտի լինի»:

Եւ Սոկրատէսն այդ ձայնին այնուհետեւ անուանեց Աստուած: Իսկ այդ ձայնը ցոյց տուեց Սոկրատէսին այն, ինչ-որ նա փափագում էր գիտենալ, այսինքն թէ՛ ինչպէս պէտք է ապրեն մարդիկ:

Իսկ երբ Սոկրատէսը ճանաչեց այդ Աստծուն, այն ժամանակ տեսաւ որ ամեն մարդ էլ կարող է ճանաչել Նրան և իրան պէս նա էլ կարող է Նրանից իմանալ, թէ ինչպէս պէտք է ապրել:

Եւ Սոկրատէսն ինքն իրան ասաց. «Այս իմ իմացածս շատ մեծ բան է. և որովհետեւ ես վերահասու եղայ ճշմարտութեան և իմացայ բարին, ապա ուրեմն ես պէտք է ուրիշներին ևս սովորեցնեմ, որպէսզի Նրանք ևս կարողանան լաւ ապրել»:

Երբոր Սոկրատէսը վերահասու եղաւ այդքանին, Նրա հայրը մեռած էր արդէն, ինքն էլ ամուսնացած և ունէր մի քանի որդի: Երբ նա իր կնոջն ասաց, որ իրան յայտնուել է Աստծու ձայնը, կինը չհաւատաց. իսկ երբ Սոկրատէսն ասաց Նրան, որ ինքը մտադիր է այդ բանն ամենքին էլ ասել և ամենքին էլ սովորեցնել, կինն սկսեց Նրան յորդորել, որ ետ կենայ այդ մտադրութիւնից: «Այդ մի անիր, ասում էր կինը. եթէ արհեստիցդ ձեռք վերցնես և սկսես ժողովրդին սովորեցնել, գլխիդ փորձանք կըզայ և բացի դրանից իմ ու երեխանցս օրն էլ պիտի սեւանայ—մենք ապրել չի պիտի կարողանանք: Արի թող այդ քո գիտաւորու-

թիւնդ, առանց քեզ էլ ուսուցիչներ շատ կան»:

Բայց Սոկրատէսը կնոջ խօսքին չլսեց: Նա տեսնում էր որ իր շուրջը ժողովուրդը տառապում է թրշւառութեան մէջ, որովհետեւ չգիտէ, թէ ինչպէս պէտք է ապրել. իսկ ինքը որ գիտէ այդ բանը, չպէտք է թաքցնի իր մէջ: Աստծու ձայնն էլ միևնոյնն բանն էր ասում Սոկրատէսին:

Չատ հին ժամանակներից սկսած մինչի Սոկրատէսի օրերը Յոյները շատ լաւ էին ապրում: Նրանց երկիրը տաք էր և հողը բարեբեր: Ամեն բան իրանք էին անում. հողը հերկում էին, ցանում էին, այգիներ էին տնկում, պարապում էին մեղուաբուծութիւնով, անասնապահութիւնով: Այդ ժամանակ ոչ հարուստ կար, ոչ աղքատ, ոչ տէր և ոչ ստրուկ, այլ բոլորն էլ ապրում էին հաւասարապէս:

Սակայն Յոյները յետոյ սկսեցին պատերազմել իրանց հարևան ազգերի հետ և նեղացնել Նրանց: Պատերազմի մէջ աւար առան՝ թէ՛ ոսկի, թէ՛ արծաթ, և թէ՛ ամեն տեսակ իրեղէններ ու անասուններ, զերի վերցրին մարդկանց ու դարձրին իրանց ստրուկները: Պատերազմների շնորհով Յոյները հարստացան, որից Նրանց կեանքն սկսեց հետզհետէ փչանալ: Ով աներկիւղ և համարձակ էր՝ մտաւ զինուորական ծառայութեան, ով խելօք էր՝ կառավարութեան մէջ տեղ գտաւ, իսկ ով ճարպիկ էր՝ սկսեց պարապել վաճառականութիւնով: Ամենքն էլ ձեռք վերցրին ծանր աշխատանքից. Նրանցից ոչ ոք այլևս չէր աշխատում: Սոկրատէսի ժամանակ Աթենացոց երկրում ըս-

տրուկներն աւելի շատ էին, քան թէ տէրերը. վերջինները հարիւր հազար հոգի էին, իսկ ստրուկները երեք հարիւր լիսուն հազար հոգի: Բոլոր գործերն ստրուկներն էին կատարում, այնպէս որ յոյն ազնականներն ամօթ բան էին համարում աշխատելը: Տէրերի միտքն ու հոգսը միայն այն էր, թէ ինչպէս անեն որ շատ փող դիզեն առուտուրով, պատերազմով կամ չաղ-չաղ պաշտօններով, ինչպէս ձեռք բերեն իրանց համար ուժեղ ու լաւ գործ կատարող ստրուկներ ու ստրկուհիներ, որ այնուհետեւ կարողանան ապրել միայն իրանց զուարճութեան համար:

Եւ այդպէս էլ ապրում էին Յոյները, ուստի բոլորովին զեխութեան մէջ ընկան. էլ ոչ ոք չէր մտածում որ ճշմարտութեամբ ապրի, իր եղբօրն օգնի, ստրուկներին խղճայ, նրանց շատ չնեղացնի, տեղն եկած ժամանակ ուրիշի համար ծառայութիւն անէ. որ այլ ամեն մարդ մտածում էր, թէ ինչպէս անէ, որ կարողանայ միւսի գլխին նստել—իրան հպատակեցնել:

Տեսնում էր Սոկրատէսը, որ ժողովուրդը մոլորւելուց ինքն իրան նեղում ու չարչարում է. և Սոկրատէսը դուրս էր գալիս հրապարակ և ամեն յարմար դէպքում ասում էր ժողովրդին այն, ինչ-որ իր ներքին ձայնն իրան թելադրում էր, այսինքն թէ այդ մարդկանց կեանքը վատ կեանք է և որ դրանք այդպէս չալէտք է ապրեն:

II.

ՄԱՐԴ ԻՆՏՊԵՍ ՊԵՏԲ Ե ԱՊՐԻ.

Սի անդամ Սոկրատէսը պատահեց հրապարարակի վրայ մի երիտասարդ և հարուստ ազնականի, Արիստոն անունով: Արիստոնը յիմար և չար մարդ չէր, բայց ապրում էր այնպէս, ինչպէս բոլոր հարուստ Յոյները. նա ոչ մի գործ չէր կատարում, այլ միայն ապրում էր իր զուարճութեան համար:

Սոկրատէսը նրան պատահելով սկսեց հետը խօսել: Զատ մարդիկ էլ հաւաքուեցան և սկսեցին լսել նրանց: Սոկրատէսն ասում է.

— Բարով, Արիստոն, այս ո՛ւր ես, երկար ժամանակ է որ չես երևում. երևի գործով զբաղուած ես և ժամանակ չունիս մեզ պէս դատարկ ման դալու:

— Զէ, պատասխանում է Արիստոնը, ոչ մի գործ չունիմ և ի՛նչ գործ պիտի ունենամ, ոչ գործ կայ անելու և ոչ կարիք կայ: Առանց գործ անելու էլ լաւ եմ ապրում: Ես հօ աղքատ չեմ, փառք աստուածներին, հարուստ մարդ եմ. ուրեմն ի՛նչ կարիք կայ, որ աշխատեմ կամ չարչարուեմ: Ուրիշ բան է, եթէ ինձ կառավարութեան մէջ գործ յանձնէին, կարելի է իմ պատուի և փառքի համար ընդունէի. բայց այդ էլ ո՛վ գիտէ՝ կանէի՞ արդեօք: Հէնց որ մի ծառայութիւն յանձն առնես թէ չէ, չորս կողմից հոգսերի մէջ պիտի խեղդուես: Ուզես չուզես պիտի

գնաս, գաս, լսես, խօսես կամ գրես. իսկ այդ բոլորն ինձ համար աւելորդ գլխացաւանքութիւն է, ինչո՞ւ համար ես ինձ պիտի նեղութիւն տամ: Փող ունիմ, ստրուկներ՝ որքան ասես, ինչ ուզենամ, կարող եմ ունենալ. ապրում եմ ուրախ, անհոգ. ինչս է պակաս:

— Աշմարիտ է, ոչ մի հոգս չունիս, բայց լաւ կըլինի, եթէ դու քո ամբողջ կեանքդ այդպէս անցկացնես:

— Եւ ինչո՞ւ պէտք է վատ լինի. ուրիշ ինչ կա՞յ աւելի լաւ, քան որջ կեանքդ քէֆի մէջ անցկացնելը:

— Հէնց բանն էլ զրանումն է, թէ արդեօք լաւ բան է այդպիսի կեանքը, ասաց Սոկրատէսը: Ամեն բան, ինչ-որ մեզ լաւ է թւում, իսկապէս միշտ լաւ չէ: Լսել ես Հերքուլէսի մասին:

— Ո՞վ չէ լսել Հերքուլէսի մասին, թէ ինչպիսիք քաջ տղամարդ է եղել նա, ինչպիսի փառաւոր գործեր է կատարել և ինչպիսի փառք վաստակել, ասաց Արիստոնը:

— Լաւ. բայց լսել ես, թէ ինչպէս է նա իր համար կեանքի ճանապարհ ընտրել, ասաց Սոկրատէսը:

— Այդ չեմ լսել:

— Չէս լսել. լաւ. ես քեզ կը պատմեմ, ասաց Սոկրատէսը. հը՞, ուզո՞ւմ ես պատմեմ:

— Պատմիր, պատմիր, Սոկրատէս, ասացին միւս ունկնդիրները և նա սկսեց պատմել.

«Լսիր ուրեմն. երբ Հերքուլէսը հասակն առաւ, մտածութեան մէջ ընկաւ, թէ իր համար ինչպիսի կեանք ընտրէ: Եւ նա գնաց զբօսնելու և շարունակ

ինքն իրան մտմտում էր, թէ ինչ անէ և ինչպէս ապրի: Նա գնաց գնաց և մտաւ մի ընդարձակ դաշտ. տեսնում է դէպի իրան են դալիս երկու կին: Հիացաւ Հերքուլէսը և ինքն շտապեց նրանց դիմաւորելու: Կանացից մէկը ոչ մեծ էր, ոչ փոքր, ոչ հաստ էր, ոչ բարակ, ոչ էլ զուգուած, այլ հագնուած էր պարզ, քայլում էր հանգարտ և չէր շտապում. իսկ միւսը քարձրահասակ էր, հաստիկ, շքեղ հագնուած և երեսն էլ սնդուրած: Առաջինը քայլում էր ուղիղ և չէր նայում դէս ու դէն. իսկ միւսը շարունակ կտրատուում էր, կամ իրան կոկում, նայում էր դէս ու դէն և կամ իր ստուերին: Ահա սրանք մօտեցան Հերքուլէսին, շքեղ հագնուածը մի ոտսիւն արաւ և կանգնեց ուղիղ Հերքուլէսի առջևը:

— Ես գիտեմ, ասաց նա, դու մտածում ես, թէ ինչ կեանք ընտրես և ինչ ճանապարհով գնաս: Ահա ես եկել եմ, որ քեզ ցոյց տամ իմ ճանապարհը, որ ամենից ընտիրն է: Եթէ ինձ հետեւես, դու կըլինիս ուրախ և զգուարութեան չես հանդիպիլ. ոչ աշխատանք կըտեսնես, ոչ հոգս և ոչ էլ տրամութիւն: Մէկ ուրախութիւնից կանցնես միւսին և քո միակ հոգսը միայն այն կըլինի, որ ընտրես, թէ որ կերակուրն է համեղ, որ գինին է լաւ, որ անկողինն է փափուկ և որ ուրախութիւնն է աւելի ուրախ: Իսկ աշխատանքդ այն կըլինի, որ հրամայես այն, ինչ-որ մտքիցդ կանցնի: Ամեն բան, ինչ-որ դու հրամայես, ուրիշները կանեն քեզ համար:

«Հաստիկ կնոջ խոստումներին Հերքուլէսը հա-

ւանեց և որպէսզի նրան իր մտքիցը չհանէ, հարցրեց նրա անունը:

— Իմ իսկական անունս է բախտաւորութիւն, ասաց այն կինը, բայց նախանձորդներս՝ զրդուած չաբութիւնից ինձ անուանում են շուպլութիւն:

«Առաջին կինը միւսի խօսած ժամանակը հանգիստ կանգնած էր, բայց երբ հաստիկ կինը վերջացրեց, նա նոյնպէս սկսեց խօսել և ասաց.

— Ամենից առաջ ես կասեմ իմ անունը, ինձ ասում են արդարութիւն (անմեղութիւն), ուրիշ անուն ես չունիմ: Ես չեմ հրապուրելու քեզ մոլորութիւններով, ինչպէս սա արաւ, այլ կասեմ ուղիղը, թէ ինչի մէջ է կայանում մարդու երջանկութիւնը. և դու կրտսենս, որ միայն ինձ հետեւելով դու կրկինս երջանիկ մարդ: Դու էլ լաւ գիտես, որ որպէսզի հողը պտուղ տայ, պէտք է նրան մշակել, եթէ մարդ ցանկանում է տաւար ունենալ, այդ մասին պիտի հոգայ, որպէսզի տունը լաւ լինի, պէտք է քարերը տաշել և կոկել, որպէսզի մարդիկ քեզ յարգեն, պէտք է նրանց համար աշխատես, որպէսզի աստուածները սիրեն քեզ, պէտք է նրանց կամքը կատարես: Իսկ նրանց կամքն այն է, որ դու քո աշխատանքով վարձատրես ուրիշների աշխատանքը: Այդ ճանապարհով ես քեզ կրտանեմ և միայն այդ ճանապարհի վրայ կալ երջանկութիւն:

«Դեռ առաջին կինն իր խօսքը չէր վերջացրել, որ երկրորդը դարձեալ վեր ցատկեց և ասաց.

— Տեսնում ես, հերքուլէս, ինչպիսի դժուար ճա-

նապարհով է ուղում քեզ տանել: Աշխատանք, աշխատանք և շարունակ աշխատանք է նա քեզ խոտանում: Իսկ ուրախութիւն կրկինի թէ ոչ, յայտնի չէ. ուրեմն աւելի լաւ չէ, որ ինձ հետեւես: Ինձ հետեւելով աշխատանք չես ունենալ, այլ հէնց առաջի քայլումդ ուրախութիւն կրտեսնես: Քաղցր կուտես, համեղ կրխմես և անուշ քուն կրկինես: Գնանք հետս, ասաց պճնադարձը և ուղում էր բռնել հերքուլէսի ձեռքից:

— Սպասիր, ասաց առաջինը, դու ասում ես քաղցր ուտել և խմել, և դու կարծում ես այդ լաւ բան է. այն ինչ դու ոչ ուտել գիտես, ոչ խմել: Դու ուտում ես, խմում ես՝ միշտ անժամանակ, դու ուտում ես և խմում ես ոչ թէ նրա համար, որ կարիք ես զգում, այլ պարապութիւնից և տխրութիւնից չգիտես ինչ անես: Եւ դու դեռ չգիտես ամենահաղադիւտ կերակուրների և թանկագին գինիների իսկական համը: Դու խոստանում ես նրան, որ նա անուշ կըքնի միշտ, բայց ինքդ քնել անգամ չես իմանում: Քունդ գալու համար դու տակդ ես զգում փափուկ անկողիներ և նոյնպիսի բարձեր դարսում, բայց նրանց վրայ անգամ չես կարողանում քնել, որովհետեւ դու պառկում ես քնելու միայն ճանրութիւնից ստիպուած: Մարդ լաւ կըքնի միայն աշխատանքից յետոյ, իսկ դու ինչպէս կարող ես քնել, քանի-որ հանգրտանալու կարօտութիւն չունիս: Ես ճանաչում եմ քեզ, ճանաչում եմ և այն թշուառներին, որոնց դու կորցրիր քո դատարկ հրապոյրներով ու կեանքի քաղց-

բութիւններով: Միթէ քիչ են այնպիսիները, որոնք այժմ անիծում են քեզ, որ քո պատճառով փչացրին իրանց երիտասարդութիւնը: Հէնց դրա համար է որ ազնիւ մարդիկ քեզ հալածում են և շռայլութիւն ու անառակութիւն անուանում քեզ: Իսկ ես ինձ հետևողներից ոչ մէկին չեմ խաբել: Այն ամենքը, որոնք երիտասարդ ժամանակից ինձ հետևեցան, նրանք բոլորն էլ կազդուրուեցան հոգով ու մարմնով, ամենքն էլ իմ ցոյց տուած ճանապարհի վրայ աւելի ուրախութիւն տեսան, քան թէ տրտմութիւն, նրանց բոլորին ուրիշները պատուում են ու յարգում, բոլորն էլ դո՛հ սրտով են լիշում իրանց անցեալը և հանգիստ սրտով սպասում են մահւան: Քեզանից տրտնջում են, իսկ ինձ ոչ ոք երբէք չի մեղադրել խաբեբայութեանս համար, ամենքն ինձ յարգում են և արդարութիւն անուանում: Ահա թէ՛ որպիսի կեանք եմ քեզ առաջարկում, չերքուլէս:

«Հերքուլէսն այլևս չմտածեց և կեանքի մէջ հետևեց արդարութեանը, աշխատեց մարդկանց համար, ծառայեց թէ նրանց, թէ աստուածներին և ինքն էլ երջանկացաւ»:

Սոկրատէսը վերջացնելով իր պատմութիւնը, ասաց Արիստոնին. «Մտածիր և դու, Արիստոն. այն երկուսից որին պէտք է հետևել՝ շռայլութեանը, թէ արդարութեանը: Ահա իր քանի դեռ ուշ չէ, որպէսզի ձերութեանդ հասկում չզղջաս լիմարութեանդ համար և նախ քան քեզ, մարդկանց և աստուածներին չհաճույցած՝ չմեռնես»:

III.

ԻՆՉՊԷՍ ՊԵՏՔ Է ԿՈՌԱՎԱՐԵՆ ԺՈՂՈՐԴԵՐ

Մի անդամ Սոկրատէսը լսեց, որ Գլավկոն անունով մէկ հարուստ մարդ ուզում է ժողովրդի կառավարիչ դառնայ: Սոկրատէսը նրան ճանաչում էր և զիտէր, որ նա թէ անփորձ և թէ անփոյթ մարդ է, ուստի ուզեց նրան յանդիմանել:

Սոկրատէսը հանդիպեց նրան քաղաքային հրապարակի վրայ: Գլավկոնն այնտեղ կանգնած էր ժողովրդի մէջ և մարդիկ յարգանքով խօսում էին նրա հետ: Ամենքն էլ սպասում էին, որ նա շուտով կառավարիչ կը դառնայ և այն ժամանակ իրանցից իւրաքանչիւրին նա պէտք կը դառնայ:

Գլավկոնն սպասում էր, որ իրան կը նտրեն և ինքը զրանով հպարտանում էր ժողովրդի առաջ:

Մօտեցաւ նրան Սոկրատէսը:

— Բարով, Գլավկոն, ասաց նա. ես լսել եմ, որ դու մեզ վրայ կառավարիչ ես լինելու:

— Այո՛, յոյս ունիմ, պատասխանեց Գլավկոնը:

— Ինչո՞ւ չէ, լաւ բան է, ասաց Սոկրատէսը: Այն ժամանակ մեծ իշխանութիւն կունենաս և կարող կը լինիս մարդկանց բարութիւն անել: Եւ կը հռչակուի անունդ:

— Իհարկէ, այդպէս է, ասաց Գլավկոնը: Ինչո՞ւ ես ևս չպէտք է լաւ կառավարիչ լինիմ:

— Լաւ կառավարիչը նա է, ասաց Սոկրատէսը, ով որ իր ժողովրդին շատ օգուտ է տալիս: Այնպէս չէ:

— Յայտնի բան է, պատասխանեց Պլավկոնը:

— Ուրեմն պատմիր մեզ, թէ ժողովրդիդ ի՞նչ օգուտ ես ուզում տալ և ի՞նչից ես սկսելու:

Պլավկոնը շփոթուեց և չկարողացաւ միանգամից պատասխանեց: Նա դեռ չէր մտածել, թէ ի՞նչից է սկսելու գործը: Մինչդեռ նա մտածում էր, Սոկրատէսն ասաց.

— Ի՞նչ մտածութեան մէջ ընկար, մի՞թէ դժուար է հասկանալ, թէ ի՞նչով պէտք է ժողովրդին օգնել: Զէ՛ որ ժողովուրդն էլ բաղկացած է այնպիսի մարդկանցից, ի՞նչպէս մենք բոլորս ենք: Եթէ դու ուզենաս բարեկամիդ լաւութիւն անել, կարծեմ առաջի գործդ այն կրլինի, որ դու կաշխատես նրա ունեցածն աւելացնել—նրան հարստացնել:

— Պարզ բան է, պատասխանեց Պլավկոնը:

— Նշանակում է, ասաց Սոկրատէսը, միլենոյնը պէտք է անել և ժողովրդի համար: Ժողովրդին բարիք անել, նշանակում է այնպէս անել, որ բոլորն էլ հարուստ լինին: Այնպէս չէ:

— Իհարկէ, այդպէս է, ասաց Պլավկոնը:

— Բայց ի՞նչպէս անել, որ ամենքն էլ հարստանան, հարցրեց Սոկրատէսը: Ես այդպէս եմ կարծում, որ այդպէս լինելու համար, պէտք է որ ամենքն էլ շատ մուտք ունենան և քիչ ծախս: Դու ի՞նչ կասես:

— Ես ևս այդպէս եմ կարծում, պատասխանեց Պլավկոնը:

— Ուրեմն ասա՛ ինձ, Պլավկոն, թէ այժմ ժողովրդի եկամուտը որտեղից է և որքան: Անշուշտ դու այս ամենն արդէն գիտես:

— Ո՛չ, ես այդ չգիտեմ, ասաց Պլավկոնը. այդ մասին ես դեռ չեմ մտածել:

— Ասենք դրա մասին դեռ չես մտածել, ասաց Սոկրատէսը, բայց անշուշտ մտածած կրլինիս, թէ ժողովուրդը որքան ծախս ունի: Եւ եթէ աւելորդ ծախսեր կան, երևի դու մտածել ես, ի՞նչպէս պէտք է նրանց քջացնել:

— Ո՛չ, ասաց Պլավկոնը, դրա համար ես այժմ չեմ կարող պատասխանել: Այդ մասին ևս ես դեռ չեմ մտածել:

— Դու այդ մասին ևս դեռ չես մտածել, կրկնեց Սոկրատէսը, ի՞նչ կայ որ, լետոյ էլ կարող ես: Երևի դու շարունակ այն բանի մասին էիր մտածում, թէ ժողովրդին ի՞նչով հարստացնես. ի՞նչ ես մտածել այդ մասին: Ի՞նչ ես կարծում, ի՞նչով կարելի է հարստացնել ժողովրդին:

— Իմ կարծիքով, ասաց Պլավկոնը, ժողովրդին հարստացնելու ամենալաւ միջոցը պատերազմն է: Պէտք է տիրել ուրիշ ազգերին, խլել նրանց բոլոր հարստութիւնն ու բաժանել մեր ժողովրդին:

— Զատ ուղիղ է, ասաց Սոկրատէսը, ժողովրդին հարստացնելու ամենակարճ միջոցն այդ է, սակայն այս էլ կայ, որ ուրիշ ազգերին նուաճելու փոխարէն, կարող ես պատերազմի համար իզուր ծախսեր անել թէ մարդկանցով և թէ փողով, չէ՞ որ այդ դէպ-

քում ժողովուրդը ոչինչ չէ աշխատում և ուրեմն պիտի աղքատանայ:

— Այո, այդպէս է, ասաց Ղլավկոնը. բայց պատերազմը պէտք է սկսել միայն այն ժամանակ, երբ մարդ հաստատ դիտէ, որ ինքը կրնալ թի և ոչ թէ իրան կրնալ թեն:

— Ասել է թէ, վրաբերաւ Սոկրատէսը, նախ քան պատերազմն սկսելը, անհրաժեշտ է որ մարդ ամենահաստատ տեղեկութիւններ ունենայ իր ժողովուրդի և իր հակառակորդի ուժերի մասին:

— Յայտնի բան է, պէտք է, ասաց Ղլավկոնը:

— Ուրեմն, ասա՛, Ղլավկոն, ի՞նչքան պատրաստի ոչ թ ունինք մենք պատերազմի համար և ի՞նչ ոչ թ ունի այն հակառակորդը, որի դէմ դու ուզում ես պատերազմել:

— Անշտը չեմ կարող ասել, ասաց Ղլավկոնը, անգիր չգիտեմ:

— Երևի դու այդ ցուցակադրած կրլինիս, բեր ուրեմն, խնդրեմ, մենք կրկարդանք և կըհաշուենք, ասաց Սոկրատէսը:

— Ոչ, ես որեւէ ցուցակ չունիմ կազմած այդ մասին, ասաց Ղլավկոնը, թշնամու գորքը հօ չի կարելի հաշուել:

— Հատ ցաւալի է, ասաց Սոկրատէսը, որովհետեւ եթէ թշնամու գորքը չի կարելի հաշուել, ասել թէ չի կարելի նաև առաջուց ասել՝ մենք կըյաղթենք, թէ՛ մեզ կրնալ թեն. ուրեմն քո մտածած միջոցը՝ ժողովուրդին հարստացնելու համար այնքան

էլ յուսալի բան չէ: Կըհարստացնես, թէ ոչ—յայտնի չէ, իսկ ժողովրդիցդ անշուշտ շատերին կըկորցնես, և փոխանակ հարստացնելու, կաղքատացնես: Ուրեմն մենք այդ թողնենք, ասաց Սոկրատէսը. դու այժմս այն ասա՛ մեզ, Ղլավկոն, թէ՛ զորքան հաց է հարկաւոր ժողովրդին կերակրելու համար: Հացի առատութիւնն այս տարի ի՞նչ գրութեան մէջ է և արդեօք մինչև նոր հունձը հինը կըբաւականանայ ամենքին: Իհարկէ որ այդ մասին դու մտածել ես:

— Ոչ այդ մասին ես դեռ տեղեկութիւն չեմ հաւաքել,—պատասխանեց Ղլավկոնը և մի քիչ լռութեամբ լսեց շարունակեց.— Դու, հէնց ամեն բանի մասին այդպէս հետաքրքիր ես, Սոկրատէս. այդ ո՛ւր կերթար, եթէ ամենքս քեզպէս մտածէինք ու հաշուէինք, այն ժամանակ ժողովուրդին կառավարելը մի շատ դժուար բան կրլինէր:

— Իսկ դու կարծում էիր հեշտ է՞, ասաց Սոկրատէսը: Մի վերջին հարց էլ, Ղլավկոն. ես այնպէս լսեցի, որ դու սկսել էիր օգնել հօրեղբորդ տնտեսութեան մէջ և լսեցի թողել: Ինչո՞ւ թողիր:

— Ինձ համար դժուար էր այդ բանը, պատասխանեց Ղլավկոնը, որովհետեւ թէ գործը շատ էր և թէ հօրեղբայրս ինձ չէր լսում:

— Տեսնում ես, դու մի տուն չես կարողացել կառավարել, ու հիմա ուզում ես մի ամբողջ ժողովուրդ կառավարել: Ամեն գործի ևս կարելի է ձեռք տալ, բայց չաջողութիւն միայն նա կունենայ, ով որ գործի հետ լաւ ծանօթ է: Աշխատիր, որ փառքի և

պատւի փոխանակ անբախտութեան չհանդիպես: Գնա՛, դեռ առաջ տեղեկացիր այն ամենի մասին, որ ես քեզ հարցրի և յետոյ արդէն մտածիր ժողովուրդ կառավարելու վրայ:

Դիւպլինը լուռ հեռացաւ Սոկրատէսի մօտից և դրանից յետոյ թողեց կառավարիչ գառնալու միտքը:

IV.

Ո՛վ է ԱԻԵԼԻ ԼԱԻ՝—ՍՏԻՈՒԿԸ ԹԷ ՏԵՐԸ.

Մի անգամ Սոկրատէսի մօտ եկաւ նրա հարեւան Արիստարխը և սկսեց իր վիճակից գանգատուել:

— 2գիտեմ ինչ անեմ, որ վիճակս լաւացնեմ, ասում է նա. ես մի ժամանակ հարուստ էի և վաճառականութիւնով էի պարապում, բայց գործերս վատ գնացին և ես սնանկացայ: Այս անբախտութեանս վրայ աւելացաւ նաեւ պատերազմը, որի մէջ սպանուեցան ազգականներս և ես ստիպուած եղայ ինձ մօտ բերել նրանց ալիքներին ու որբերին: Այժմ տանս մէջ տասնուչորս հոգի կան: Ես ինչպէս կերակրեմ այդ ամենքին: Անբախտութիւն անբախտութեան յետեւից՝ չգիտեմ թէ ինչ անեմ:

— Ես ցաւում եմ քեզ համար, բարեկամ, ասաց Սոկրատէսը. բայց դու ինչ ես կարծում, ինչ ես մտադիր անելու:

— Ուզում եմ փող վերցնել ուրիշից և զարձեալ

վաճառականութիւնով պարապել. բայց չեն տալիս, որովհետեւ գիտեն, որ գործերս վատ են գնում:

Դիւպլը շարժեց Սոկրատէսը և այսաց.

— Այ՛ո, հանաք բան չէ տասնուչորս հոգու կերակրելը: Բայց ահա՛ քո հարեւանի տանը քսան հոգուց աւելի են և բոլորն էլ կուշտ են, և մինչև անգամ փող էլ են ետ գցում:

— Այ՛ թէ դու էլ համեմատութիւն արիր, ասաց Արիստարխը: Հարեւանս մի մարդ է, բայց 19 հոգի ստրուկ ունի: Նրա ստրուկներն աւելի աշխատում են, քան թէ ուտում: Այն ինչ իմ մօտինս տասնուչորս հոգի ազատ ֆոյներ են:

— Ի՞նչով են զանազանում ազատ ֆոյներն ստրուկներից ասաց Սոկրատէսը. երևի նրանով, որ նրանք աւելի լաւ են ստրուկներից:

— Ֆալտի բան է, նրանք ազատ ֆոյներ են, իսկ սրանք՝ ստրուկներ:

— Խօսքով այդպէս է դուրս գալիս, ասաց Սոկրատէսը, որ ազատներն աւելի լաւ են, բայց գործով ուրիշ բան է դուրս գալիս: Դու ասում ես որ հարեւանդ նրանով է լաւ քեզանից, որ ստրուկներ ունի, իսկ դու ունիս ազատ ֆոյներ: Արեւում է ստրուկները գիտեն աշխատել, իսկ ազատները — ո՛չ:

— Իմոնքս էլ կրկարողանային, եթէ որ ստիպւած լինէին, բայց ես հօ չեմ կարող նրանց ստիպել: Նրանք անուանի տոհմից են և ինձ ազգակից, ես ինչպէս նրանց ստիպեմ աշխատելու: Դրանով ես

նրանց վերաւորած կրլինիմ. նրանք կըսկսեն տրտըն-
ջալ: Ո՛չ, այդ անկարելի է:

— Միթէ այժմ քո տան մէջ տրտունջներ չկան,
հարցրեց Սոկրատէսը. իրար հետ սիրով էք ապրում:

— Ի՛նչ սէր, պատասխանեց Արիստարխը, միայն
տրտունջ և վէճ եմ լսում:

— Նշանակում է առանց աշխատանքի էլ ձեր
մէջ համաձայնութիւն չկայ և ուտելու էլ բան չու-
նիք: 2^է որ քո ազգականների անուանի տոհմից լի-
նելը հաց ու սէր չէ տալիս: Լաւ չէ՞ր լինի արդեօք,
որ դու նրանցից ամեն մէկին իր ոյժի համեմատ
աշխատանք տայիր:

— Ես այդպէս կանէի, ասաց Արիստարխը, բայց
այդ նրանց զիւր չի գալ. գուցէ քաղաքացիք էլ ինձ
դատապարտեն:

— Իսկ հիմա չե՞ն դատապարտում, հարցրեց Սոկ-
րատէսը:

— Այո՛, հիմա էլ կան բարեհոգի մարդիկ, որոնք
դատապարտում են ինձ խեղճութեանս համար. դա-
տապարտում են, բայց փող չեն տալիս, որ ես նո-
րից ոտի կանգնեմ:

— Հէնց բանն էլ դրանումն է, ասաց Սոկրա-
տէսը. հապա մէկ փորձիր նրանց աշխատանք տալ,
գուցէ աւելի լաւ բան դուրս գայ:

Արիստարխը լսեց Սոկրատէսին:

Կէս տարուց յետոյ երբ Սոկրատէսը դարձեալ
հանդիպեց Արիստարխին, հարցրեց նրա կենցաղա-
վարութեան մասին:

— Զատ լաւ եմ, ասաց Արիստարխը, և միշտ էլ
քեզանից շնորհակալ: Այն ժամանակ ես քեզ լսեցի
և այժմ գործերս շատ լաւ են: Մի մարդ ինձ հաւատաց
և պարտքով բուրդ տուեց. իմ տնեցիք մանեցին այն
բուրդը, մահուդ գործեցին և ծախու հազուստներ կա-
րեցին: Այդ հազուստները ես տարալ ծախեցի, բրդի
դինը դուրս գալուց յետոյ դեռ վաստակ էլ մնաց:
Այն ժամանակից սկսած ամենքս այդ գործով ենք պա-
րապում և մենք բոլորս էլ կուշտ ենք, փող ունինք
և ազատ ենք կռիւներից:

— Իսկ մարդիկ ի՛նչ են ասում, հարցրեց Սոկ-
րատէսը:

— Մարդիկ այլևս ինձ չեն դատապարտում, ա-
սաց Արիստարխը և ժպտաց:

Մի անգամ Սոկրատէսը տեսաւ, որ հրապարա-
կի վրայ պառկած է մի երիտասարդ և շոքից հով-
հարում է:

— Այդ ի՛նչ բանից ես այդպէս սաստիկ յոգնել,
հարցրեց նրան Սոկրատէսը:

— Ի՛նչպէս չյոգնէի, զիւղից 10 վերստ ոտով եմ
եկել:

— Հօ ծանր բան չունէիր շալակիդ, հարցրեց
Սոկրատէսը:

Երիտասարդը նեղացաւ:

— Այդ ի՛նչ էմ բանն էր. դրա համար ստրուկ
կայ, նա էր բերում շալակելուն:

— Իսկ նա էլ յողնեց թէ ոչ:

— Նրա պէտքն է, առողջ մարդ է, ամբողջ ճանապարհը երգելով էր գալիս և կարծես բեռը նա չէր շալակել:

— Ես ցաւում եմ քեզ վրայ, ասաց Սոկրատէսը. դուրս է գալիս որ քո ստրուկը կարող է ծառայել թէ քեզ, թէ ամեն մարդու և թէ իրան, իսկ դու չես կարող ծառայել ոչ ուրիշ մարդկանց և ոչ էլ մինչև անգամ քեզ:

Սոկրատէսը մի ուրիշ անգամ տեսաւ, որ մէկ պարոն մտրակով ծեծում է իր ստրուկին:

— Ինչո՞ւ ես դրան այդպէս սաստիկ ծեծում, հարցրեց նրան Սոկրատէսը:

— Ի՞նչպէս չծեծեմ, պատասխանեց պարոնը, շատակեր է, ծոյլ է և միշտ մտածում է քնելու, ուտելու և քէֆի մասին: Սրան հարիւր մտրակն էլ քիչ է:

Սոկրատէսն այդ պարոնին մի կողմը քաշեց և ասաց.

— Իսկ դու միթէ փափուկ քնելու, քաղցր ուտելու և քէֆի մասին չես մտածում:

Պարոնը ոչինչ չպատասխանեց:

— Եթէ դու ինքդ էլ նոյն բաների մասին ես մտածում, ուրեմն քեզ քանի մտրակ պէտք է խփել այն բանի համար, ինչի համար որ դու դրան պատժում ես: Չէ՞ որ նա քեզանից է օրինակ վերցնում:

Պարոնը նեղացաւ և հեռացաւ Սոկրատէսից:

V.

ԻՆՉՊԷՍ ՊԵՏԲ Է ԱՊՐԵՆ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆ ՄԷՁ.

Երբոր Սոկրատէսն սկսեց թողնել իր քարտաշութեան արհեստը և զնալ հրապարակ ժողովրդին սովրեցնելու, նրա կինը շատ վշտացաւ, որ իրանք շատ վնաս են կրելու: Բայց երբ տեսաւ, որ իր ամուսնու մօտ շատերն են հաւաքւում սովորելու համար՝ մըխիթարուեց և մտածեց. «Սովորելու համար լաւ կրվարձատրեն. ուսուցիչները լաւ են ապրում, մենք էլ լաւ կապրենք»:

Իսկ Սոկրատէսն այդպէս չէր մտածում. նա մըտածում էր. «Ես չեմ կարող սովրեցնելու համար փող առնել. ես սովրեցնում եմ այն, ինչ որ Աստուծոյն ձայնն ինձ թելադրում է. ես սովրեցնում եմ արդարութիւն. ինչպէս կարող եմ դրա համար վարձ ստանալ»:

Թէև շատ մարդ էր հաւաքւում Սոկրատէսին լսելու, բայց նա ոչ ոքից փող չէր առնում: Իսկ ընտանիքին պահում էր էլի իր արհեստով: Սոկրատէսի կնոջ համար խեղճ ապրելը՝ և ամօթ և ծանր էր թւում: Նա յաճախ տրտնջում էր, թէ ինչո՞ւ իր մարդը սովրեցնելու համար փող չէ վերցնում: Երբեմն լաց էր լինում, երբեմն էլ անիծում էր ու հայհոյում: Սոկրատէսի կին Քսանտիպան մի շատ դիւրազրդիւ կինարմատ էր: Երբ բարկանում էր՝ սկսում էր իր մազերը պոկել, ձեռքն ընկած բանը դէս ու դէն էր շպրտում:

Նրա այդ վարմունքից տանջուած էին թէ ինքը Սոկրատէսը և թէ որդիքը: Բայց Սոկրատէսը չէր բարկանում, այլ կամ լռում էր, կամ աշխատում էր համոզել նրան: Մի անգամ երբ կինը շատ հայհոյեց, բայց Սոկրատէսը ձայն չհանեց, կինը բարկութիւնից կրակ կտրած վեր առաւ ամանով լուացքի ջուրն ու ածեց մարդու վրայ:

— Զէնց այդպէս էլ պէտք է լինէր. այդքան որոտումն լինելուց յետոյ շատ բնական է որ անձրև դար, ամենայն հանդարտութեամբ ասաց Սոկրատէսն ու սկսեց վրան գլուխը մաքրել:

Այդպէս էր անում ինքը Սոկրատէսը և այդպէս էլ սովորեցնում էր իր որդոցը: Մի անգամ մեծ որդին բարկացրեց մօրը: Սոկրատէսն ասաց.

— Ի՞նչ ես կարծում, այն մարդիկ, որոնք լաւութիւնը չեն լիշում, լաւ մարդիկ են:

— Ես կարծում եմ, պատասխանեց որդին, եթէ մարդիկ իրանց լաւութիւն անողին փոխադարձօրէն նոյնն անել չեն կամենում, ասել է այդ մարդիկն ամենաանպիտան մարդիկ են: Եւ ամենքն էլ այսպէս են մտածում:

— Դու շատ ուղիղ դատեցիր, ասաց Սոկրատէսը: Դէհ հիմա դու ինձ ասա. ի՞նչ կասես, երբ տեսնես որ մէկ մարդ մի ուրիշին, որ ոյժ չունի, զըրկած մի տեղից տանում է մի ուրիշ տեղ, կերակրում է, հագցնում է, կարում է, քնացնում է, բարձրացնում է, հիւանդ ժամանակ խնամում է, նրա ստահակութիւններին ամենայն սիրով համբերում, և այլն և

այլն: Ի՞նչ ես կարծում, դրանով այդ մարդը միւսին լաւութիւն արել է թէ ոչ:

— Այո, մեծ լաւութիւն է արել, ասաց որդին:

— Չէ որ այդ միւսինը և դրանից էլ աւելին արել է քո մայրը քեզ համար: Նա քեզ գրկել էլ է, կերակրել էլ է, քեզ համար զիշերներով անքուն էլ է մնացել: Իսկ դու ի՞նչ ես անում նրան. արդեօք չարդճում ես նրան, ինչպէս հարկն է:

Որդին շփոթուեց, բայց չէր ուզում կոտորուել և տկսեց արդարանալ.

— Ես կըյարգէի, եթէ նրա տեղն ուրիշը լինէր: Բայց մէկ էլ տեսնում ես անտեղի գոռում է, կամ առանց պատճառի մարդու վըշտացնում, այնպէս որ քիչ է մնում մարդու սիրտ ճաքի:

— Իսկ երբ դու փոքր էիր, ասաց Սոկրատէսը, շատ տեղին էիր աղաղակում: Բայց չէ որ նա համբերում էր, սիրում էր քեզ և խնամում: Այդպէս և դու պէտք է անես:

VI.

ԻՆՉՈ՞Ւ ՍՈՒՐԱՏԷՍԸ ՊԵՏՔ ՉՈՒՆԷՐ Ո՞Չ ԹԱՆԿԱԳԻՆ ԿԵՐԱԿՐԻ, Ո՞Չ ԷՆ ԹԱՆԿԱԳԻՆ ՀԱԳՈՒՍՏԻ.

Մի անգամ Սոկրատէսի մօտ եկաւ մէկ ուսուցիչ, մտիկ տուեց նրա ապրուստին և ասաց.

— Ես այժմ հասկացայ, թէ դու ինչպէս ես

ապրում, Սոկրատէս. կերակուրդ կոշտ է և հագուստդ շատ հասարակ ու անփոփոխ՝ թէ՛ ձմեռ և թէ՛ դառուն, իսկ ոտնամաններ հօ բոլորովին չունիս: Էլ ինչի՞դ է հարկաւոր այդքան իմաստութիւնդ, եթէ այդ քո իմաստութիւնից կեանքդ պէտք է չարքաշութեան մէջ անցկացնես:

— Իսկ դու լսել ես, որ ես երբեքդ զանգատած լինիմ այդ մասին, հարցրեց Սոկրատէսը:

— Ո՛չ, չեմ լսել. իրաւ է դու չես զանգատուում, բայց քո կեանքը լաւ կեանք չէ. դու ո՛չ համեղ կերակուրներ ունիս, ո՛չ խմիչքներ և ո՛չ էլ գիտես, թէ ինչ է գուարճութիւն:

— Ո՛չ, ասաց Սոկրատէսը, այնպէս ախորժակով ոչ ոք ոչ ուտում է և ոչ էլ խմում ինչպէս ես. թէ ինչո՞ւ, պատճառն իսկույն քեզ կասեմ: Գու ինքդ էլ գիտես, որ յոգնած ժամանակ ամենահասարակ կերակուրն էլ համեղ է թւում: Եւ ես հէնց այդպէս եմ անում, ուտում եմ այն ժամանակ, երբ քաղցած եմ լինում. և խմում եմ միայն այն ժամանակ, երբ ծարաւ եմ լինում. ուրեմն ինձ էլ ինչ հարկաւոր են թանկագին կերակուրներ ու խմիչքներ: Ինձ համար ամենահասարակ կերակուրն աւելի համեղ է, քան թէ թանկագինը: Հագուստիս համար էլ այս կառնեմ քեզ, որ սրանից աւելի չունիմ և չեմ էլ ուզում: Գու գիտես, որ մարդ ունենում է երկու հագուստ՝ մէկը ձմռան, միւսն ամառան, որովհետեւ ամառը ձմռան հագուստով շոք է լինում, իսկ ձմեռն ամառանովը՝ ցուրտ: Բայց ես այնպէս եմ վարժե-

ցրել իմ մարմինը, որ ձմեռ ժամանակ այս հագուստով չեմ մրսում և ամառն էլ չեմ շոքում: Զոքին էլ, ցրտին էլ՝ ճւր ուզես կրգնամ: Ուրեմն էլ ինչի՞ս պէտք է ինձ ուրիշ հագուստ:

— Ասենք դու այդպէս վարժուել ես, ասաց ուսուցիչը, բայց ուրիշ մարդիկ էլ հօ քեզ պէս չեն ապրելո՞ւ:

Սոկրատէսն ասում է նրան.

— Լսի՛ր. ասենք՝ ինձ մօտ էլ դայ մի չունեւոր մարդ, քեզ մօտ էլ, և օգնութիւն խնդրէ: Ո՞րս աւելի հեշտ կօգնենք, դու թէ ես: Գու կրմտածես. «Լաւ կրլինէր, թէ կարողանայի սրան օգնել, բայց ես էլ շատ կարիք ունիմ. եթէ սրան տամ, ինձ պիտի զրկեմ. եթէ աշխատանքի մէջ սրան օգնեմ, ժամանակս աւիստ է»: Բայց ես այդպէս չեմ մտածիլ: Ես միշտ պատրաստ եմ ուրիշին օգնելու, որովհետեւ ես քչով բաւականանում եմ: Ժամանակս էլ չեմ ափսոսում, որովհետեւ ես օովրեցնում եմ ձրի:

— Այո՛, այդպէս է, ասաց ուսուցիչը:

— Կամ մի ուրիշ բան ասեմ, ասաց Սոկրատէսը. ասենք ժողովրդի նեղ ժամանակն է և նրան հարկաւոր է ծառայել, դու կաշխատես, որ քեզ չընտրեն և չխանգարեն սեպհական գործերիդ, որովհետեւ դու այն ժամանակ վնաս կանես, այն ինչ ես ուրախութիւնով կրգնամ ծառայելու:

— Ա՜շմարիտ ես ասում, ասաց ուսուցիչը, բայց ես լաւ եմ համարում մեռնել, քան թէ քեզ պէս ապրել: Զարմանում եմ, թէ ո՞րքան շատերն են լսում քեզ:

— Լսում են շատերը, բայց կատարում են քչերը, ասաց Սոկրատեսը. ոմանք լսում են լսում ու էլի իրանցն են անում: Բայց կան և այնպիսիները, որոնք իմ խորհրդի համաձայն են ապրում, չեն գանգատում և ասում են, որ այժմ աւելի բախտաւոր են, քան թէ առաջ: Մենք ձեր կեանքի բախտաւորութիւնը գիտենք, որովհետեւ այն թողել ենք և այս ընտրել, իսկ դուք մերը չգիտէք, որովհետեւ չէք փորձել:

Սոկրատեսի մօտից հեռացաւ ուսուցիչը և սկսեց ինքն իրան մտմտալ. «Հիմա ես ինչ մտածեմ Սոկրատեսի մասին: Չատերը նրան խելառ են անուանում, դատապարտում են նրան, ծիծաղում են նրա վրայ. իսկ ես կարծում եմ, որ ընդհակառակն՝ նա շատ լաւ և արդար մարդ է»:

VII.

ԵՂԲՈՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻ ՄԱՍԻՆ.

Սոկրատեսը մի անգամ լսեց, որ մի հարուստ վաճառական իւր հարազատ եղբորից բաժանուել է: Նա պատահելով այդ վաճառականին, ասում է նրան.

— Զարմանում եմ քեզ վրայ. դու խելօք, տընտես մարդ ես, ուղում ես աւելի հարստանալ, գործակատարներ ես վարձում, իսկ քո հարազատ եղբորից բաժանում ես: Մի՞թէ եղբոր հետ քաղցր ապրիլը վատ է:

— Եղբոր հետ ապրելը լաւ է, բայց ինչպիսի եղբոր հետ: Իմ եղբայրս ուրիշների հետ լաւ է, իսկ ինձ հետ վատ:

— Կարելի է դու ինքդ ես վատ վարւում նրա հետ, հարցրեց Սոկրատեսը:

— Ես լաւ կըլինիմ ան մարդու հետ, ով ինձ հետ լաւ է, և բարութիւն կանեմ նրան, ով ինձ հետ բարի է, — իսկ բարութիւն անել նրան, ով որ թէ խօսքով և թէ գործով աշխատում է ինձ վատութիւն անել, ես չեմ կարող և ցանկութիւն ևս չունիմ, ցաւած սրտով պատասխանեց վաճառականը:

— Ասա ինձ, խնդրեմ, դու ինչպէս կը վարուէիր այն մարդու հետ, ում հետ կը կամենայիր բարեկամանալ, հարցրեց Սոկրատեսը:

— Այնպէս կը վարուէի, ինչպէս ուրիշները, այսինքն կաշխատէի նրան դիւր գալ իմ գործերով, կը հրաւիրէի ինձ մօտ, կը հիւրասիրէի, ամեն գործի մէջ կօգնէի և եթէ փողի հարկաւորութիւն ունենար, կը տալի:

— Այդ միւսնոյնը դու հիմա արա՛ քո եղբոր համար և կը տեսնես, որ նա կը փոխուի դէպի քեզ:

— Ասենք՝ լսեմ քեզ և հանդիպելիս էլ բարեւեմ. բայց եթէ նա երեսը շուռ տայ, յետոյ մարդիկ ինչ կ'անեն. չէ՞ որ ես ամօթով կը մնամ:

— Լաւ վարուելը երբէք ամօթ չէ, ասաց Սոկրատեսը, և լաւ մարդիկ չեն ծիծաղիլ: Իսկ եթէ այն ժամանակ էլ եղբայրդ միւսնոյնը մնայ, կը նշանակէ նա է մեղաւորը, որովհետեւ ինչ-որ պէտք է՝ դու կա-

տարած կրլինիս: Սակայն չեմ կարծում, որ քո ասածի պէս լինի. հապա մէկ փորձիր, ասաց Սոկրատէսը: Ես գիտեմ, թէ ինչպէս եղբայրդ գիտէ բարեկամաբար ապրել ուրիշների հետ: Սկսեցէք եղբայրական նոր կեանք և բախտաւոր կրլինիք, որովհետև դուք այնպէս կապրէք, ինչպէս որ Աստուած է հրամայել:

— Երկու եղբայրը, շարունակեց իր խօսքը Սոկրատէսը, նոյն է թէ մարդու երկու աչքը, երկու ձեռքը և երկու ոտքը: Աստուածանից սահմանուած է, որ մի ձեռքը միւսին օգնէ, այնպէս էլ պէտք է եղբայրը եղբորն օգնէ: Ի՞նչ կրլինէր, եթէ մի ձեռքը սկսէր միւսին խանգարել: Իսկ դու գիտես, որ ձեռները ոչ թէ իրար խանգարում են, այլ օգնում են միմեանց. և ձեռքերը դրա համար են, որից երկուսն էլ օգուտ ունին: Իսկ եղբայրը եղբորն աւելի պիտի օգնէ, քան թէ ձեռքը ձեռքին, աչքը աչքին և ոտքը ոտքին: Ձեռներն ու ոտները միմեանց օգնում են մի արշին հեռաւորութեան վրայ, իսկ եղբայրը եղբորն օգնում է թէկուզ աշխարհիս միւս ծայրումն էլ գտանուի: Երկու աչքը միայն մի կէտի վրայ կարող են նայել, իսկ եղբայրն աւելի օգտակար է եղբորը, որովհետև մէկ եղբոր չտեսած տեղը՝ միւսը կարող է տեսնել: Աստուած հրամայել է եղբայրաբար ապրել բոլոր մարդկանց հետ. իսկ ով որ իր հարազատ եղբոր հետ այդպէս չէ վարւում, նա չէ կատարում Աստծու կամքը:

VIII.

ՄԱՐԴԻԿ ԻՆՉՊԷՍ ՊԷՏՔ Է ԱՊՐԵՆ ՄԻԱՍԻՆ.

Սոկրատէսին լսելու էին գալիս ոչ միայն Աթէնքի բնակիչներից, այլև ուրիշ քաղաքներից ու երկիրներից: Սոկրատէսի մօտ գալիս էին լսելու կամ նրա տանը և կամ սպասում էին, որ նա հրապարակ դուրս գայ:

Մի անգամ Սոկրատէսի մօտ սովորականից շատ ժողովուրդ հաւաքուեց՝ թէ ծեր, թէ երիտասարդ, թէ համաքաղաքացիք և թէ օտար երկրացիք: Սոկրատէսը չէր սիրում, որ մենակ ինքը երկար խօսի, այլ միշտ հարցեր էր առաջարկում ուրիշներին: Եւ նա միշտ ասում էր, թէ ինչպէս իր մայրն օգնում է ուրիշներին ծնելու, այնպէս էլ ինքը ոչինչ չէ սովորեցնում, այլ օգնում է ուրիշներին ինքն իրանց սովորելու: Սոկրատէսն այդպէս վարուեց և այս անգամին. նա նստեց աթոռի վրայ, իսկ ժողովուրդը շրջապատեց նրան: Սոկրատէսը ձեռները դրեց ծնկների վրայ, գլուխը քաշ գցեց և սկսեց մտածել: Բոլորն սպասում էին, թէ ի՞նչ կըհարցնի: Սոկրատէսը գլուխը բարձրացրեց և ասաց.

— Ասացէք ինձ մի տեսնեմ. ինչո՞ւ մարդիկ միասին են ապրում և ոչ ջուկ-ջուկ: Ինչպէս տեսնում էք, այժմ մարդկանց մէջ թշնամութիւն և անհամութիւն կայ, եթէ նրանք առանձին-առանձին ապրէին՝ գուցէ աւելի լաւ լինէր:

Ամենքն սկսեցին խօսել: Մէկն ասաց.— Մարդիկ միասին ապրում են նրա համար, որ ձեռնտու է. մենակ մարդու համար աշխատելն էլ դժուար է: Միասին աւելի շատ բան կարելի է շինել:

Միւսն էլ ասաց.— Մենակ ապրելը երկուզալի է, պաշտպանուելն էլ դժուար:

Երրորդն էլ թէ՛.— Մարդ մենակ որ ապրէր, տը-խուր կըլինէր, իսկ մարդկանց հետ ուրախ է:

Չորրորդն էլ ասաց.— Հէնց Աստուած էլ նշանա-կել է մարդուն մենակ չապրել, այլ մարդկանց հետ:

— Ճշմարիտ է, ասաց Սոկրատէսը: Բայց ինչ-պէս է լաւ, որ մարդիկ ապրեն՝ խաղաղ թէ թշնա-մաբար:

— Իհարկէ խաղաղ, պատասխանեցին ամենքը:

— Դուք այդպէս էք կարծում, Աստուած էլ այդպէս է պատւիրել, բայց գործն ուրիշ է ցոյց տա-լիս: Ինչո՞ւ:

Բոլորն էլ լռեցին և չգիտէին ինչ պատասխանեն:

Սոկրատէսը դարձեալ սկսեց խօսել.

— Սա ինքս էլ չգիտեմ, բայց մտածենք, գուցէ միասին գլխի ընկնենք: Էլի հարցեր տամ ձեզ և դուք պատասխանեցէք: Դեռ առաջ ասացէք, մարդ ո՞րից աւելի օգուտ ունի՝ վարձկան-ստրուկից, թէ բարե-կամ-ընկերից:

— Յայտնի բան է, բարեկամ-ընկերից, պատաս-խանեցին ամենքը:

— Վարձկան-ստրուկը մտածում է իր օգուտի մա-սին և ոչ թէ տիրոջ օգուտի, ասաց մէկը. իսկ բարե-

կամ-ընկերը քո մասին կըհոգայ, ինչպէս իրա մասին:

— Վարձկան-ստրուկը կըմնայ մօտդ, քանի դեռ փող ունիս, կամ մինչև իր ծառայութեան ժամա-նակի լրանալը, իսկ յետոյ կըթողնէ քեզ և դու կը-մնաս մենակ, ասաց միւսը:

— Իսկ բարեկամ-ընկերը նրանով է բարձր, ա-սաց երրորդը, որ անբախտութեանդ ժամանակ քեզ չի թողնիլ. նա իր ունեցած վերջին կոպէկն անգամ քեզ հետ կըբաժանէ:

— Լաւ ընկերոջ հետ մարդ ինքն էլ կըլաւանայ, ասաց չորրորդը:

— Ինչպէս տեսնում եմ՝ դուք բոլորդ էլ համա-ձայն էք, ասաց Սոկրատէսը, որ բարեկամը բարձր է վարձկան-ստրուկից, և ով որ շատ բարեկամ ու-նի, նա աւելի հարուստ է, ուժեղ է, ուրախ է և հանգիստ, քան թէ նա՝ ով որ շատ ստրուկներ ունի: Ուրեմն դուք աւելի նշանակութիւն էք տալիս բա-րեկամներին: Երեւի դուք ամենքդ էլ աւելի բարե-կամներ ունիք, քան թէ ստրուկներ:

— Պէտք է որ այդպէս լինի, բայց այդպէս չէ, ասաց մէկը:

— Եթէ հարցնես, ասաց միւսը, թէ մեզանից ա-մեն մէկը ո՞րքան թշնամի ունի, մենք իսկոյն քեզ կա-սենք. ստրուկ ու վարձկաններ ևս բաւական ունինք. իսկ եթէ մեզանից մէկը մի-երկու հաւատարիմ բա-րեկամ-ընկեր ունենայ, այդ էլ մեծ բան է:

— Ինչո՞ւ այդպէս, հարցրեց Սոկրատէսը. դուք ինքներդ էք ասում, որ բարեկամ-ընկերն ամենաառա-

ջին բանն է, և բարեկամներ չէք ճարճում: Եթէ մենք գիտենք, թէ մեզ եզներ են հարկաւոր, մենք դժբաղանք ճարճում ենք. դուք ինչո՞ւ բարեկամներ չէք ճարճում, եթէ գիտէք, որ նրանք ձեզ օգուտ են, անբախտութեան ժամանակ մեծ յոյս են:

—Նրա համար որ, ասաց մէկը, լաւ եզներ շատ կան, իսկ լաւ մարդիկ քիչ: Երբ արօրի համար եզն է հարկաւոր, ջոկում ես լաւը և առնում: Իսկ երբ բարեկամ հարկաւորուի, ո՞րտեղ գտնես: Մարդիկ շատ կան, բայց լաւերը քիչ են:

—Այդ ճշմարիտ է, ասաց Սոկրատէսը. իսկ դու ո՞ր եզն ես համարում արօրի համար լաւ:

—Այնպիսին, որը հերկում է, ուժեղ է և հանգիստ:

—Իսկ ո՞ր մարդուն դու բարեկամ կընտրես, ասաց Սոկրատէսը:

—Այն մարդուն, որ ոչ-միայն իր մասին է մտածում, այլև ուրիշի, նրան՝ որ եթէ լսէ, թէ բարեկամը հիւանդացել է, կըզնայ կիմանայ, արդեօք նրան ինչ է պէտք և եթէ հարկաւոր լինի, վերահասու կըլինի գործերին, որ հիւանդութեան պատճառով նա վնաս չկրէ. եթէ փող լինի հարկաւոր, կըտայ: Ահա այդպիսի մարդուն ես կասեմ լաւ բարեկամ:

—Բայց դու ինչպէս իմանաս, թէ այս ինչ մարդը քո ասածի նման է թէ ոչ:

—Նրա բարի գործերից կիմանամ:

—Իսկ նա քեզ ինչպէս ճանաչէ, հարցրեց Սոկրատէսը:

—Երևի միևնոյն կերպով:

—Իսկ դու երբ կըդառնաս բարեկամ, հարցրեց Սոկրատէսը, երբ ինքդ կարիք ունենաս, թէ երբ որ նա ունենայ:

—Ամենքն էլ լուեցին և չգիտէին ինչ պատասխանեն:

—Այդ ինչ է, որ չգիտէք, ասաց Սոկրատէսը: Ասենք քեզ մօտ եկաւ մի նոր հարեւան. ոչ դու ես նրան ճանաչում և ոչ էլ նա քեզ: Դու ինչպէս պէտք է իմանաս՝ նա լաւ բարեկամ կըդառնայ թէ ոչ: Դու պէտք է սպասես, որ նա քեզ օգնի, թէ՛ նախ դու նրան կօզնես:

—Ես կարծում եմ, լաւ կըլինի, եթէ սպասենք տեսնենք նա ինչ կանի, ասաց մէկը:

—Նա էլ կըսպասէ, թէ դու ինչ ես անելու. այդպէսով դուք երբէք չէք կարող բարեկամանալ, պատասխանեց Սոկրատէսը:

—Դու ճշմարիտ ես ասում, Սոկրատէս, ասաց միւսը:

—Մենք բոլորս էլ ուզում ենք, որ մարդիկ մեզ բարիք անեն, իսկ ինքներս չենք ուզում սկսել, ասաց երրորդը:

—Դրա համար էլ ասում ենք, որ լաւ եզներ շատ կան, իսկ մարդիկ՝ քիչ: Բայց նրանք ինչպէս լաւ լինին, քանի որ մենք ինքներս չենք ուզում լաւ լինել և դրա համար մեղադրում ենք ուրիշներին, ասաց չորրորդը:

—Ամենքս էլ պնդում ենք, ասաց Սոկրատէսը, որ լաւ է մարդիկ միասին ապրեն սիրով, քան թէ

Թշնամաբար Ասում էք, որ մարդկանց համար բարեկամութիւնը թանգ արժէ և բարեկամութիւնը կայանում է նրանում, որ մարդկանց լաւութիւն անենք: Իսկ ինքներս լաւութիւն անել չենք կամենում, այլ ուզում ենք, որ ուրիշները մեզ լաւութիւն անեն: Դրա համար է, որ մենք չենք կարող միասին խաղաղ և ուրախ ապրել: այլ իրար թշնամանում ենք ու վշտացնում միմեանց:

IX.

ԱՄԵՆ ՄԱՐԴ Է՛Ղ Ի՛նչ ՊԵՏՔ Է ԳԻՏԵՆԱՅ.

Մի անգամ Սոկրատէսն աշխատանքից վերադառնալիս տեսաւ շատ ժողովուրդ է հաւաքուած և շատ էլ ծանօթ մարդիկ: Մօտեցաւ նրանց և բարևեց:

— Մենք վաղուց է քեզ ենք սպասում այստեղ, ասաց նրան ժողովուրդը. նստիր, մենք ուզում ենք քեզ հետ խօսել:

Սոկրատէսը դեռ չէր նստել, որ մարդիկ շրջապատեցին նրան. ով որ այդտեղից անց էր կենում՝ կանգ էր առնում, իսկ ում որ փողոցում ասում էին, թէ Սոկրատէսը պատի տակ նստած սովորեցնում է, նա ևս գնում էր այնտեղ: Քանուրները թողնում էին իրանց գործը և գնում այնտեղ, որտեղ սովորեցնում էր Սոկրատէսը:

Չորս մարդ սկսեցին հարցնել Սոկրատէսին, թէ իրանց որդոցն ինչ սովորեցնեն:

— Խորհուրդ տուր, Սոկրատէս, թէ ինչ սովորեցնենք մեր որդոցը, որ լաւ մարդ դառնան. նրանք արդէն մեծացել են:

— Դուք ինչ էք ուզում նրանց սովորեցնել, հարցրեց Սոկրատէսը:

— Ես մտադիր եմ որդուս դարձնու թիւն սովորեցնել, ասաց մէկը:

— Իսկ ես իմիս ուզում եմ քարտաշութեան տալ: Դու ևս, Սոկրատէս, այդ արհեստով ես պարապում:

— Իսկ ես ամբողջ կեանքիս մէջ հող եմ մշակել, ուզում եմ, որ որդիս էլ ինձ հետ աշխատի:

— Իմ որդին ուսման մէջ ընդունակ է. նա ցանկանում է բժշկութիւն սովորել:

— Այդ ամենը լաւ, ասաց Սոկրատէսը: Ամեն մարդ այսպէս թէ այնպէս ուրիշի օգտին պէտք է աշխատի. այնպէս չէ: Եթէ որ բոլորն արհեստաւոր դառնան, արդեօք ամեն բան կարգին կըլինի: Եթէ հարկաւոր լինի տուն կամ տաճար շինել, կըդիմենք քարտաշին կամ հիւսնին. երբ հարկաւոր լինի նոր նաւեր շինել, կըդիմենք դարձեալ հիւսնին. իսկ եթէ մարդ ստիպուած լինի վատ կնոջ հետ ապրել, որդին՝ ժլատ հօր հետ, եղբայրը՝ բարկացկոտ եղբօր հետ, հարեանը՝ չար հարեանի հետ, հիւրընկալը՝ հպարտ հիւրի հետ, ինչ վարպետ կանչենք:

— Դրա համար վարպետ չկայ. դրա համար հարկաւոր է արդար մարդ լինել, ասաց մէկը:

— Դրա համար հարկաւոր են թէ քարտաշներ, թէ հիւսներ և թէ բժիշկներ, ասաց միւսը:

— Այդ գործն ամեն լաւ մարդ պէտք է հասկանայ, ասաց երրորդը:

— Ուրեմն քո ասելով, ասաց չորրորդը, բացի արհեստից ամեն մարդ պէտք է իմանայ, թէ ուրիշ մարդկանց հետ ինչպէս պէտք է ապրել:

— Նշանակում է, ասաց Սոկրատեսը, ամեն մարդ բացի իր արհեստից էլի մի բան կայ, որ պէտք է իմանայ:

— Այդ բանն ամեն մարդ մի տեսակ է հասկանում, ասաց մէկը:

— Այդ բանը չէ կարելի իբրեւ արհեստ սովորել, ասաց միւսը:

— Բայց ինչպէս սովորել այդ, ասաց երրորդը:

— Այդ բանը չի կարելի սովորել, ասաց չորրորդը:

— Զարմանալի բան, ասաց Սոկրատեսը, հէնց այն բանը, ինչ-որ ամենահարկաւորն է, չի կարելի սովորել... Խնդրեմ ասե՛ս, ինչն է քեզ համար աւելի թանգ՝ կնոջդ հետ լաւ ապրելը, թէ՛ լաւ ոտնամաններ ունենալը:

— Ես պատրաստ եմ ամբողջ կեանքիս մէջ բոքիկ ման գալ, միայն թէ կնոջս հետ միշտ սիրով ապրէի:

— Ի՞նչն է վատ՝ հօր հետ կռուով ապրելը, թէ՛ լաւ հագնուելը:

— Յայտնի բան է աւելի լաւ է կռիւ չլինի, քան թէ լաւ հագնուեմ:

— Իսկ ո՞ր հիւանդութիւնն է վատ՝ դողը, թէ՛ այն, որ քեզ ոչ մի մարդ չի սիրում:

— Եւ ամենավատ հիւանդութիւնը ամենքից չըսիրուած լինելն է:

— Ուրեմն բանից դուրս է գալիս, որ այն գործը, որը ամեն մարդ պարտական է գիտենալ, բարձր է թէ՛ կօշկակարութիւնից, թէ՛ դերձակութիւնից թէ՛ բժշկութիւնից, որովհետեւ այդ բոլորը կարելի է սովորել, իսկ այն՝ չի կարելի սովորել: Մարդ կարող է երկնքի աստղերը հաշուել, բոլոր խոտերը ճանաչել: Բայց թէ մարդկանց հետ ինչպէս պէտք է ապրել, այդ չի կարող իմանալ: Այնպէս չէ:

— Այ՛ո. ինչպէս երևում է մի բան կայ, պատասխանեցին Սոկրատեսին:

— Ես ևս կարծում եմ, պատասխանեց Սոկրատեսը: Մեզանից առաջ էլ մարդիկ էին ապրում, արդեօք նրանք այդ մասին ոչինչ չէ՞ն ասել: Ա՛յ, վերջենք այս տաճարի արձանագիրը. այնտեղ ի՞նչ է գրուած: Այդ գրուածքը հին ժամանակաւ գրուածք է: Արդեօք նոյն բանի մասին չէ գրուած, ի՞նչ բանի մասին որ մենք խօսում ենք, այսինքն՝ թէ մարդ ինչպէս պէտք է ապրի ուրիշների հետ:

— Այնտեղ գրուած է. «Ճանաչիր ինքդ քեզ», և ո՛չ թէ ինչպէս պէտք է ապրել մարդկանց հետ, պատասխանեցին Սոկրատեսին:

— Կարելի է հէնց այդ խօսքերը՝ «Ճանաչիր ինքդ քեզ», ցոյց են տալիս, թէ մենք եթէ ճանաչենք մեզ՝ կիմանանք թէ ուրիշների հետ ինչպէս պէտք է ապրել:

— Սոկրատէս, բացատիր մեզ այդ բանը, ասաց մէկը:

— Դուք գիտէք, ասաց Սոկրատէսը, որ ես բացատրել չգիտեմ, ես կարող եմ միայն հարցնել, իսկ դուք պարզաբանեցէք: Ահա եղները, տեսէք, խաղող են տանում: Հիմա ասացէք ինձ, ո՞վ կարող է ճանաչել եղներին և ո՞վ խաղողը: Նա, որ ուտում է եզան միս և խաղող, թէ՛ նա, որ գիտէ եղների և խաղողի առաջացնելը:

— Ի հարկէ նա, ով որ գիտէ առաջացնել:

— Լաւ. որպէսզի թէ՛ անասուն և թէ՛ խաղող լաւ առաջանան, ի՞նչ պէտք է գիտենալ:

— Պէտք է գիտենալ իր ժամանակին կերակրել, իր ժամանակին փորել, կապել:

— Իսկ այդ գործի համար պէտք է գիտենալ, թէ ի՞նչ է հարկաւոր անասունին և ի՞նչ խաղողի վաղի համար: Այնպէս չէ: Միւսնոյնը, կարծեմ, մեզ համար էլ է: Մենք ճանաչում ենք մեզ, երբ գիտենք, թէ մեզ ի՞նչ է հարկաւոր: Արդե՞ք մենք գիտենք, թէ մեզ ի՞նչ է հարկաւոր:

— Իհարկէ, մենք ամենքս գիտենք, թէ մեզ ի՞նչ է հարկաւոր, ասաց մէկը:

— Եւ մարդ չկայ, որ չգիտենայ, թէ իրան ի՞նչ է հարկաւոր:

— Քեզ համար ի՞նչ է հարկաւոր, հարցրեց Սոկրատէսը:

— Ինձ շատ բան է հարկաւոր, բայց ամենից շատ հարստութիւն:

— Եթէ ինձ հարցնէր Սոկրատէսը, ասաց միւսը, ես ո՛չ թէ հարստութիւն կուզէի, այլ մարդկանց վրայ իշխել: Եթէ ես իշխանութիւն ունենամ, հարստութիւն էլ կուսենամ:

— Իսկ ինձ, ասաց երրորդը, ոչ հարստութիւն է պէտք, ոչ իշխանութիւն, այլ ես կուզէի ունենալ չափաւոր ապրուստ, որով անկարիք ապրէի և կարող լինէի գիտութիւնով պարապել, այնպէս որ ոչ ոք ինձ չխանկարէր:

— Իսկ ես, ասաց չորրորդը, կուզէի լայտնի մարդ դառնալ, որպէսզի ամենքն ինձ պատէին:

— Զարմանալի է, ասաց Սոկրատէսը, երբ հարցրի թէ ի՞նչ է հարկաւոր, որ եզը կուշտ լինի և խաղողը լաւ, բոլորդ մի բան ասացիք: Բայց երբ հարցրի, թէ մարդուն ի՞նչ է հարկաւոր, ամեն մէկը ջոկ-ջոկ բան ասացիք: Տեսնում էք, որ մենք չենք ճանաչում մեզ, որովհետեւ իրան ճանաչել, կրնանալէ իմանալ, թէ ի՞նչ է հարկաւոր մարդուն, այնպէս որ ամենքը համաձայն լինին: Դու ասում ես քեզ հարստութիւն է հարկաւոր, ասաց Սոկրատէսը: Լաւ, մենք բոլորս համաձայն ենք քեզ հետ: Մենք էլ ուզում ենք հարստութիւն: Ի՞նչպէս բաժանենք այդ հարստութիւնը: Կը համաձայնե՞ս, եթէ հաւասար բաժանենք մեր մէջ:

— Ոչ, ասաց առաջինը. այն ժամանակ էլ ի՞նչ հարստութիւն կըլինի:

— Նշանակում է մենք չենք կարող քեզ հետ համաձայնել, ասաց Սոկրատէսը: Դուցէ իշխանու-

թեան մասին համաձայնենք: Եթէ դու իշխանութիւն ես ուզում, ես էլ եմ ուզում. ուրեմն մենք էլ ինչպէս իշխենք միմեանց վրայ:

—Անկարելի է, ասաց միւսը և ծիծաղեց:

—Նշանակում է քեզ հետ ևս չի կարելի համաձայնել: Հիմա տեսնենք քեզ հետ ինչպէս կը համաձայնենք, ասաց Սոկրատէսը դիմելով երրորդին: Դու ասում ես, որ ուզում ես չափաւոր ապրուստ և գիտութիւնով պարապել, որովհետեւ սիրում ես գիտութիւնը: Իսկ ես ուզում եմ սրինգ ածել: Ես այդ եմ սիրում: Ուզում եմ ուտել, խմել և քէֆ ուզած ժամանակ սրինգ ածել և լսել լաւ ածողներին, այնպէս որ ոչ ոք ինձ չխանգարէր: Բայց եթէ ես քո բնակարանին կից ապրելիս լինիմ, ինչպէս անեմ, որ քեզ չխանգարեմ և դու ինչպէս անես, որ քո բարձր կարգաւորող ինձ չխանգարես: Ասենք՝ ես քեզանից բաժանուեմ, յետոյ երկուսիս ո՞վ կերակրի: Դու ինձ համար չես պատրաստիլ, որովհետեւ սիրում ես գիտութիւնով պարապել, իսկ ես քեզ համար չեմ պատրաստիլ, որովհետեւ սրինգ ածել եմ սիրում: Կարելի է դու ասես՝ ըստրուկներին կը հրամայենք, թող նրանք մեզ համար պատրաստեն: Բայց եթէ ստրուկներն էլ ուզենան սրինգ ածել և երկնքի աստղերը համարել: Այն ժամանակ ինչպէս անենք: Ուրեմն քո ասածն էլ չեղաւ: Այն, ինչ որ քեզ է հարկաւոր՝ ամենքին պէտք է: Եւ դրանով մենք դեռ մարդուն չճանաչեցինք:

—Իսկ իմ ասածի համար ինչ ես ասում, Սոկրատէս, հարցրեց չորրորդը:

—Դու լաւ ես ասում, ասաց Սոկրատէսը: Քո ասածն աւելի խելքի մօտիկ բան է: Դու ուզում ես, որ քեզ ամենքը յարգեն միայն: Այդ շատ ուղիղ է և այդ ամեն մարդու ևս հարկաւոր է: Դու ուզում ես, որ ես քեզ յարգեմ, ես էլ ուզում եմ, որ դու ինձ յարգես: Այդպէս և ուրիշներն են ուզում: Բայց ինչ կարող ես անել, որ մարդիկ յարգէին քեզ:

—Հէնց այդ է դժուարը, ասաց մէկը:

—Այո, այդ դժուար բան է, ասաց Սոկրատէսը, բայց խնդիրը հէնց դրա մէջն է: Ձեր բոլորի ասածից այն է դուրս գալիս, որ մարդիկ մեզ բարիք անեն և չխանգարեն մեզ բախտաւոր ապրելու: Այնպէս չէ:

—Այո, միաբերան հաստատեցին ամենքը:

—Դու ասացիր, որ հարստութիւն ես ուզում: Դու էլ թէ՛ իշխանութիւն: Դու ասացիր—ուզում ես ազատօրէն գիտութիւնով պարապել: Իսկ դու ցանկացար յարգանք: Դուք ամենքդ ուզում էք, որ մարդիկ ձեզ չխանգարեն լաւ ապրելու, լաւութիւն անեն ձեզ, և այլն և այլն: Այդ միևնոյնը հարկաւոր է և ուրիշների համար: Նշանակում է ձեզ համար եղած լաւութիւնը չպիտի խանգարէ ուրիշների համար լինելիք լաւութեանը: Մենք խօսեցինք եղների և խաղողի մասին: Եթէ դու ասում ես՝ եղանը ջուր է պէտք, դու հօ դրանով չեմ ասում, որ նա պէտք է աղբիւրը կոխուտէ և ուրիշները պղտոր ջուր խմեն. հօ չեմ ասում, որ նա պէտք է բոլոր խոտը ոտի տակ տայ փչացնի, այնպէս որ միւսները բոլորովին ցեխոտուած

խոտ ուտեն: Եթէ դու ասում ես, որ խաղողի վաղի համար հարկաւոր է ընդարձակ տեղ և շուրջը փորուած, դու հօ դրանով չե՞ս ասում, որ բոլոր հարեւաններն որթերը կտրտենք: Միւսնոյնը կարելի է ասել և մարդկանց համար: Եթէ մենք ճանաչենք մարդուն և իմանանք, թէ ինչ է հարկաւոր նրան՝ մենք կիմանանք, թէ ինչ բան չպէտք է անենք նրան: Չպէտք է անել այն, ինչ-որ կարող է խանգարել և վնասել ուրիշներին: Այնպէս չէ՞:

Ամենքը համաձայնեցան:

—Նոյն կերպ մենք կիմանանք, թէ մարդուն ինչ է պէտք: Մենք բոլորս ուզում ենք, որ մեզ բարութիւն անեն,—իսկ մեզ բարութիւն ո՞վ է անում:

—Մարդիկ, պատասխանեցին նրանք Սոկրատէսին:

—Իսկ մենք ի՞նչ ենք:

—Նոյնպէս մարդիկ: Ուրեմն մեզ ի՞նչ է հարկաւոր անել:

—Մարդկանց բարութիւն: Ուրեմն մենք որոշեցինք, ասաց Սոկրատէսը: Մենք մեզ հարցրինք. թէ ինչ ենք մենք: Եւ վճռեցինք, որպէսզի այդ իմանանք, պէտք է գիտնանք, թէ ինչ է պէտք մեզ: Եւ ամենից առաջ մենք վճռեցինք բոլորիդ համաձայնութիւնով, որ մարդիկ մեզ չխանգարեն ապրելու, իսկ յետոյ—որ մեզ բարութիւն անեն: Բայց որպէսզի մարդիկ միմեանց բարութիւն անեն, պէտք է որ մենք էլ ուրիշներին բարութիւն անենք: Ահա

այդ է գիտութեան սկիզբը, որ ամեն մարդ էլ պէտք է իմանայ:

—Այո, այդպէս է,—ասաց մէկը. բայց միշտ չի կարելի իմանալ, թէ ի՞նչով կարող ես խանգարել ուրիշին և ո՞ր գործը բարի է և ո՞րը չար:

—Դու ճշմարիտ ես ասում, ասաց Սոկրատէսը. գրանում մենք յաճախ սխալւում ենք, բայց չէ՞ որ դարձնի, կօշկակարի աշակերտներն էլ յաճախ սխալւում են, երբ դեռ նոր են սովորում. բայց իրանց վարպետները սովորեցնում են նրանց այն, ինչ-որ իրանք սովորել են իրանց վարպետներից: Ես ինքս ահա սովորում եմ այդ գործը, որը ամեն մարդ պարտական է գիտնալ, և սովորեցնում եմ ուրիշներին այնպէս, ինչպէս ինձ սովորեցրել են իմ ուսուցիչները և Աստծու ձայնը, որը ես լսում եմ իմ հոգու մէջ: Այդ ձայնը խղճի ձայնն է, որին ամեն մարդ էլ կարող է լսել իր մէջ՝ եթէ միայն նա ուզենայ լսել: Եւ եթէ լսի՝ կրսովորի և ուսուցիչներից և այդ ձայնից: Ամենազիջաւոր գործի մէջ անգամ մարդիկ առանց առաջնորդի չեն մնում. և մարդկանց ստեղծուելու օրից սկսած նրանք սովորում են, թէ ինչպէս ապրել միասին և նրանցից ամեն մէկի մէջ միւսնոյն ձայնն է խօսում և միւսնոյն բանը սովորեցնում: Ամեն բան գիտենալը լաւ բան է, բայց ամենակարեւորն այն է, որ մարդիկ սովորեն ապրել առանց ուրիշին խանգարելու և միշտ էլ բարի գործեն:

X.

ՍՈՒՐԱՏԷՍԻ ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒՆԷԼԸ.

Սուրատէսն իր բարի խրատներն շնորհով շատ բարեկամներ և հաւատարիմ աշակերտներ ունեցաւ. բայց նրա թշնամիներն էլ քիչ չէին: Եւ միթէ կարելի էր, որ թշնամիներ չունենար: Սուրատէսի խրատները շատերին չէին գիւրդալիս: Բոլոր հարուստները նրան չէին սիրում: Սուրատէսը սովորեցնում էր, որ աշխատելն ամօթ չէ, այլ պարապ մնալն է ամօթ. նա ասում էր, որ Աստուած միայն աշխատաւորներին է արժանացնում ճշմարիտ երջանկութեան: Հարուստները պարապ-սարապ կեանք էին վարում և իրանց այդ պարապութիւնով էլ հպարտանում էին: Սուրատէսը սովորեցնում էր, որ լաւ մարդը չէ մտածում շքեղ ապրելու մասին, այլ միայն մտածում է որ միշտ արգարութիւնով ապրի. միմիայն անխեղ մարդիկն են, որ իրանց ամբողջ կեանքում հոգս են քաշում լոկ հարստութիւն գիզելու: Իսկ հարուստները միայն հարստութիւն գիզելու մասին էին մտածում, միայն շռայլութեան ու հարստութեան մէջ էին տեսնում մարդու բախտաւորութիւնը:

Սուրատէսի թշնամիներն ասում էին միմեանց զարմանալի անհանդիստ մարդ է այդ Սուրատէսը. ժողովրդի մէջ խառնակութիւն է գցում իր ուսմունքով և մեր որդոցը մեզ դէմ է հանում: Նրանք իրանց ուսուցչին աւելի են հաւատում, քան թէ մեզ:

Սուրատէսի ամենակատաղի թշնամիները վճռեցին, որ հարկաւոր է նրանից մի կերպ ազատուել, որովհետեւ նա մարդկանց միայն արգելք է լինում անհոգ ապրելու և կեանքի երջանկութիւններով օգտուելու:

— Այնպիսի մի բանի մէջ պէտք է նրան մեղադրուի և ասում էին թշնամիները, որ նրան կարելի լինի դատարան քարշ տալ:

Եւ նրանք վճռեցին լուր տարածել, թէ Սուրատէսը չի հաւատում աստուածներին և անբարոյականացնում է ժողովրդին:

Եւ յայտնեցին Սուրատէսին, որ նա յանցաւոր է և պէտք է դատապարտուի: Սուրատէսի աշակերտներին այդ բանը մեծ ցաւ և վիշտ պատճառեց, որովհետեւ նրանք լաւ գիտէին, որ իրանց ուսուցիչը մի որեւէ վատ բան չի արել: Նրանք հաւաքուեցան Սուրատէսի մօտ և խնդրում էին ու ասում. «Տես, լաւ մտածիր, ուսուցիչ, թէ դատաւորների առաջ ինչ պէտք է խօսես քեզ արդարացնելու համար»:

Հարուստ աշակերտներից մէկն ասաց. «Եթէ դու չուզուած ես և չես կարող խօսելիքիդ մասին լաւ մտածել, թող տուր ինձ գնալ իմ մի ծանօթ մարդու մօտ: Նրան եթէ փող տանք, նա կրդրէ, ինչ-որ դու պէտք է դատարանում ասես: Գուրդեաւ տանը կը քարդաս, իսկ յետոյ դատաւորներին կասես և անշուշտ քեզ կարգարացնեն»:

— Սուրատէսը պատասխանեց աշակերտներին.

— Հանդարտուեցէք, սիրելիք: Ես ոչ մի ճառ չեմ

ասելու ինձ պաշտպանելու համար. իմ վարած կեանքն է իմ պաշտպանը: Երմոզէն անունով աշակերտը դրա դէմ առարկեց. «Սոկրատէս, միթէ դու ինքդ չգիտես, թէ դատարանում ինչքան մեծ նշանակութիւն ունին լաւ ճառերը: Քիչ է պատահել, որ դատաւորներն արդարացրել են մեղաւորին միայն նրա համար, որ նա կարողացել է ճարտարախօսութիւնում և վարպետութիւնում առողջ... դատապարտուել և և՛ լաւարժեքը, որովհետեւ նրանք այդ շնորհքը չեն ունեցել»:

Սոկրատէսն ասաց. «Ինձ թող դատեն իմ դործերով, ես ոչինչից չեմ վախենում: Ես զգում եմ Աստծու ձայնը, որ ասում է, թէ մեռնելուս ժամանակը հասել է: Մինչև հիմա ոյժերս ներում էին վատից հեռու մնալ, մարդկանց օգուտ բերել, իսկ այժմ հասել եմ խորին ծերութեան: Ես վախենում եմ, որ ոչ-միայն մարմնով թուլանամ, այլև հոգով: Ուրեմն աւելի լաւ է մեռնիմ:

Սոկրատէսին կանչեցին դատարան:

Սոկրատէսին դատելու համար հինգ հարիւրից աւելի մարդ էր հաւաքուել:

Հաւաքուեցան մեղադրողները. եկաւ և Սոկրատէսը: Յունաստանում հին ժամանակը դատարանի գործերը վճռում էին քաղաքային հրապարակում, ուր մեծ քանակութիւնով ունկնդիրներ էին հաւաքւում:

Այսպէս եղաւ և այս անգամ:

Առաջ եկան մեղադրողները և ասացին.

—Սոկրատէսը մեղաւոր է նրանում, որ չէ ընդունում մեր աստուածներին, այլ քարոզում է նոր Աստծու մասին:

Դրա դէմ Սոկրատէսն ասաց. «Դատաւորներ և քաղաքացիք, ես Աթէնքի մէջ եմ անցուցել իմ 69 տարին: Իմ կեանքն ամենքին յայտնի է. ես սովորեցնում էի մարդկանց հրապարակների վրայ և տաճարների մօտ: Եթէ մէկը լսել է ինձանից որեւէ անաստուած բան, կամ տեսել է ինձ մի վատ բան անելիս, թող ասէ»:

Ամենքը լուռ մնացին:

—Աստուածների կամքն իմանալու համար մենք զուշակութեւններ ենք անում. իսկ ես ասում էի, որ Աստծու կամքը մենք կարող ենք իմանալ, եթէ լսենք մեր խղճի ձայնին. որովհետեւ նա միշտ մեզ ներշնչում է Աստծու կամքը:

Դրա դէմ էլ Սոկրատէսին ոչինչ չպատասխանեցին:

Ապա կրկին խօսեցին մեղադրողները և ասացին.

—Սոկրատէսը մեղաւոր է և նրանով, որ իր ուսմունքով անբարոյականացնում է երիտասարդութիւնը:

—Քաղաքացիք, պատասխանեց Սոկրատէսը, ես ձեր որդոցն այն էի սովորեցնում, ինչ-որ ամեն մարդ պարտական է գիտենալ: Ես նրանց սովորեցրել եմ, թէ ինչպէս պէտք է հասկանան Աստծու ձայնը, ինչո՞ւմ է ճշմարտութիւնը և ինչո՞ւմ է սուտը, ինչն է բարի և ինչն է չար: Ես հաւասարապէս սովորեցնում էի թէ՛ ծերունուն և թէ՛ երիտասարդին. ես ասում էի,

Թէ մի ուզէք հարստութիւն և փառք, մի մտածէք ձեր մարմնի մասին, Թէ ինչպէս փաշփաշէք նրան, այլ մտածեցէք ձեր հոգու մասին: Մտածեցէք, Թէ ինչպէս ուրիշներին օգուտ տաք և ամենից բարձր համարեցէք արդար կեանքը: Ես սովորեցնում էի այնպէս, ինչպէս որ Ստծու ձայնն ինձ ասում էր. իմ ուսուցիչներս համար ես պատրաստ եմ ոչ Թէ մէկ, այլ հազար անգամ ծանր մահ ընդունելու:

Սովորատէսը լռեց: Մեղադրողներն էլ չգիտէին, Թէ ինչ խօսեն:

Այն ժամանակ Սովորատէսն ասաց. «Ես այլևս չեմ կարող խօսել ինձ արդարացնելու համար: Ես գիտեմ, որ շատերը մեծ-մեծ ճառեր են ասում, ինչ է՝ դատաւորների սիրտը կակղանայ: ազդականներին իրանց հետ դատարան են բերում, որ նրանց արցունքն ու աղաչանքը դատաւորների դուր շարժեն: Բայց ես այդ չեմ անում: Չկարծէք Թէ մարդ չունիմ այդ մասին խնդրող: Չէ՞ որ ես էլ մարդ եմ և քարից կամ ծառից չեմ ծնուած, ես էլ ունիմ ազգականներ, կին, որդիք և ունիմ անձնուէր բարեկամներ: Բայց ես նրանց չեմ կանչել, որովհետև այդ բանը ձեզ համար անպատուութիւն եմ համարում: Դուք դատաւորներ պէտք է դուրս բերէք ոչ Թէ խղճալով, այլ արդարութեան ձայնին լսելով: Այդպէս է պարտաւորեցնում ձեզ ձեր խելո՞ւր և զրա վրայ են հիմնուած օրէնքները»:

Դատաւորներն սկսեցին միմեանց հետ խորհուրդ անել: Դատաւորների մէջ էլ Սովորատէսը Թէև այն-

պիսի թշնամիներ ունէր, որոնք թակարդ էին պատճառատու նրա դէմ, սակայն համարեա նրանց կէս մասը վճռեց, որ Սովորատէսը ոչ մի բանով մեղաւոր չէ: Բայց այնուամենայնիւ հակառակորդները յաղթեցին, և դատաւորներն ասացին.

«Սովորատէսը մեղաւոր է»:

Մեղադրողներն ասացին. «Մեղաւոր է և մահաւան արժանի»:

Սովորատէսը հանդարտօրէն լսեց և ասաց դատաւորներին.

— Մեղադրողները պահանջում են մահ: Բայց օրէնքն ինձ իրաւունք է տալիս ուրիշ պատիժներ ընտրելու. ուրեմն լսեցէք ինձ: Ես կարող եմ մահու փոխանակ խնդրել մինչի մահ բանտարկութիւն: Բայց ինչի պէտք է բանտի մէջ անցուցած կեանքը: Անօգուտ է նա ուրիշների համար և ծանր ինձ համար: Օրէնքի զօրութիւնով ես կարող եմ ուրիշ երկիր ընտրել և հեռանալ: Բայց ինձ՝ ծերուկիս համար դժուար կըլինի օտար երկրում թափառել: Օրէնքը թոյլ է տալիս ինձ մեծ գումարով տուգանք վճարել: Ինքս փող չունիմ, բայց իմ բարեկամներն ու աշակերտները՝ Պղատոնը, Կրիտոնը և ուրիշներն ուրախութիւնով կըտան, ինչքան որ պէտք լինի: Համաձայն էք զրան, դատաւորներ:

Դատաւորները ոչինչ չպատասխանեցին նրան, այն ժամանակ Սովորատէսն ասաց.

— Եթէ որ ես ինձ մեղաւոր չգտնեմ, պատրաստ կըլինեի ամենաւժանր պատիժ կրելու, բայց իմ խիղճս

արդար է: Ես ոչ ոքի վնաս չեմ տուել, ազնիւ կերպով ծառայել եմ հայրենիքիս: Դուք պարտական էք իմ ծառայութիւնների ու աշխատանքիս համար ինձ մեծ պարգև տալ, որին արժանի է մեղանում երկար ժամանակ ծառայած քաղաքացին. այսինքն՝ դուք պարտական էք մինչև իմ մահս ինձ պահել ընդհանուրի հաշուով, որովհետև ես ծերացել եմ ընդհանուրի օգուտի համար աշխատելով: Իսկ դուք, քաղաքացիք, դրա փոխանակ ինձ դատարան կանչեցիք, հաւատացիք թշնամիներիս խօսքերին և մոռացաք իմ արածները:

Դատաւորները վերաւորուեցան, որ Սոկրատէսը համարձակուեց ցոյց տալ նրանց, թէ նրանք ինչպէս պէտք է վարուեն:

— Այդ մենք առանց նրան էլ գիտենք, ասացին դատաւորները միմեանց:

— Դուք աւելի նրան էք լսում, զրդուում էին դատաւորներին Սոկրատէսի թշնամիները. կամ դուք է դուք ևս կամենում էք նրա աշակերտները դառնալ:

— Եւ իրաւ որ ժամանակ է քննութիւնը վերջացնելու, ազմուկ բարձրացրին դատաւորները:

Եւ նրանք այլևս երկար բարակ խորհուրդ չարին միմեանց հետ և այսպիսի վճիռ կայացրին.

«Սոկրատէսը դատապարտուում է մահւան, նա պէտք է թոյն խմի»:

Սոկրատէսն առանց վրդովելու լսեց դատավճիռը և ասաց դատաւորներին.

«Ես ցաւում եմ ոչ թէ իմ վիճակի համար, այլ նրա համար, որ դուք խալտառակեցիք ձեզ և ձեր ժողովրդին, որովհետև անմեղ մարդու դատապարտեցիք: Իմ համաքաղաքացիներ, դուք իզուր շտապեցիք ազատուել այն անհանգիստ մարդուց, որ ոչ ոքից չէր վախենում և միայն ճշմարտութիւն էր քարոզում: Չատ շտապեցիք. առանց այն էլ մահը սպասում էր ինձ՝ ծերունուս: Ձեզանից միայն այս եմ խնդրում, որ երբ իմ որդիքը մեծանան՝ սովորեցրէք նրանց այն, ինչ-որ ես ձեզ եմ սովորեցրել: Եթէ նկատէք, որ որդիքս ձգտում են հարստութեան և պատւի՝ նախատեցէք նրանց այնպէս, ինչպէս որ ես ձեզ և ձեր որդոցն էի նախատում: Դրանով դուք նրանց բարութիւն արած կըլինիք, ինձ էլ վարձատրած իմ արածի համար: Իսկ հիմա մնաք բարեւա, հասել է մեր բաժանուելու ժամը, դուք մնում էք ապրելու համար, իսկ ես դնում եմ՝ մեռնելու: Բայց թէ որիս վիճակն է աւելի լաւ, այդ միայն Աստծուն է յայտնի»:

XI.

ՍՈՒՐՈՍՏԷՍԸ ԲԱՆՏԻ ՄԷՁ.

Յունաստանում հին ժամանակ տօներին դատապարտուածներին չէին պատժում՝ մեղք էին համարում, այլ սպասում էին տօների վերջանալուն: Սոկրատէսի դատավճռից յետոյ իսկոյն տօներն սկսուե-

ցան, ուստի Սոկրատէսին առժամանակ բանտ դրին: Այնտեղ անցկացրեց նա իր կեանքի վերջին 30 օրերը:

Ամեն օր նրան այցելում էին իր աշակերտները, որոնց նա շարունակում էր սովորեցնել, իսկ միայնակ մնացած ժամանակն էլ ոտանաւորներ էր գրում: Նա ոչ վհատութիւն էր զգում և ոչ մահից վախենում:

Տօները վերջանալու մօտ էին:

Աշակերտները դառնութիւնով էին մտածում, որ շուտով պիտի բաժանուին իրանց թանկագին ուսուցչից: «Արդեօք չի կարելի նրան մի կերպ ազատել», — հարցնում էին նրանք միմեանց:

Վճռեցին, որ բանտի պահապանին կաշառեն, գիշերով Սոկրատէսին բանտից հանեն և ծածուկ տանեն նրան օտար երկիր:

Այդ մասին Սոկրատէսի հետ պէտք է խօսէր Կրիտոն անունով աշակերտը: Ընդամենը երկու օր էր մնացել տօները վերջանալուն, պէտք էր շտապել: Ուշ երեկոյեան աշակերտները ցրուեցան և վճռեցին, որ առաւօտեան շատ վաղ Կրիտոնը գնայ և Սոկրատէսին համոզի:

Կրիտոնն ամբողջ գիշեր չքնեց: Այն ուրախ միտքը, որ էլի մի միջոց կայ Սոկրատէսին ազատելու համար՝ նրա քունը փախցրել էր: Լուսացաւ թէ չէ՝ նա վերկացաւ, հագնուեց և զնաց բանտի կողմը: Պահապանը նրան ճանաչում էր, ուստի թողեց, որ նա գնայ Սոկրատէսի մօտ: Սոկրատէսը դեռ քնած էր: Կրիտոնը զգուշութիւնով մտաւ նրա սենեակը և նստեց անկողնու մօտ: Սոկրատէսը բաւական ժամա-

նակ չգարթեց. Կրիտոնը նայելով նրա խաղաղ դէմքին՝ մնացել էր զարմացած, թէ ինչպէս է նա կարողանում հանգիստ քնել, քանի որ գիտէ, թէ մի փոքր ժամանակից յետոյ մեռնելու է: Սոկրատէսը երբ աչքերը բացեց, շատ զարմացաւ, երբ Կրիտոնին տեսաւ իր մօտ:

— Երևի արդէն շատ ուշ է, ասաց նա. դու ինձ ինչո՞ւ չգարթեցրիր, Կրիտոն:

— Ո՛չ, դեռ շատ վաղ է, — պատասխանեց Կրիտոնը, — արևը դեռ չէ ծագել: Ես հիանում էի քո հանգիստ քնով և ուրախանում էի քեզ համար, որ դու քնիդ մէջ կարող ես մոռանալ քեզ հասանելիք դժբախտութիւնը — քեզ սպասող մահը: Ես միշտ զարմացել եմ քո հանգստութեան վրայ, բայց չէի սպասում, թէ այս սարսափելի ժամին էլ դու կարող ես հանգիստ լինել:

Սոկրատէսը ժպտաց և ասաց. — Մի՞թէ նոր ես ճանաչում քո ուսուցչին: Դու ինձ այն ասած. ինչո՞ւ այսօր այսպէս վաղ ես եկել ինձ մօտ. երևի նրա համար, որ քնած դրութեան մէջ տեսնես ինձ:

— Ո՛չ, դրա համար չէ, այլ ես եկել եմ քեզանից մի բան խնդրեմ: Այդ միւսնայնը խնդրում եմ քեզանից և քեզ անձնուէր շատելը... Կրիտոնն անհամարձակութիւնից չկարողացաւ վերջացնել:

— Զուտ ասած, տաքացած ասաց Սոկրատէսը:

— Սոկրատէս, մենք վճուել ենք քեզ մահից ազատել: Կայ մի միջոց՝ ծածուկ կերպով կարելի է բանտից քեզ փախցնել:

Սոկրատէսի երեսը խոփուուեց. նա տխուր և

խիստ կերպով նայեց Արիտոնին:

— Լսիր ինձ, սիրելի ուսուցիչ, ասաց Արիտոնը: — Է՞ք որ դու անարդար կերպով դատապարտուեցար: Միտք արա՛, թէ դու էլի որքան օգուտ կարող ես բերել մարդկանց: Խղճա՛ քո մանուկներին, խղճա՛ մեզ և համաձայնիր այստեղից փախչել: Արդէն ամեն ինչ մենք կարգադրել ենք: Ես այնտեղ լաւ ծանոթներ ունիմ, նրանք ուրախութիւնով քեզ իրանց մօտ կընդունեն: Այնտեղ կըբերենք և քո երեխաներին: Այնտեղ դու նրանց կըկրթես և նրանք չեն մնալ որք ու անտէր: Բաւական էլ փող ունինք: Դու գիտես, որ ես հարուստ եմ, ինչ-որ ունիմ քեզ կըտամ, բացի ինձանից միւս աշակերտներդ էլ փող են պատրաստել որ քեզ ազատեն, որովհետեւ դու մեզ համար ամեն բանից թանկ ես: Աղաչում եմ, համաձայնիր փախչել, պէտք չէ այլեւս մտածել. ժամանակը կարճ է. այդ միայն այս գիշեր կարելի է գլուխ բերել:

Արիտոնը խօսում էր տաք-տաք և լաց էր լինում, բայց Սոկրատէսի դէմքից երևում էր, որ Արիտոնի խօսքերը չեն ազդում նրա վրայ: Երբոր Արիտոնը վերջացրեց իր ասելիքը, Սոկրատէսն ասաց.

— Չնորհակալ եմ քեզանից, Արիտոն: Ես գիտեմ, որ բարի զգացմունքից զրդուած դու եկել ես ինձ մօտ: Ես գիտեմ, որ ամենքդ ինձ սիրում էք և շնորհակալ էք ինձանից: Բայց չպէտք է միմիայն զգացմունքին լսել: Իմ ազատութեան համար ես պէտք է խաբեմ և ուրանամ իմ խօսքը: Դատարանում ես

ասացի, որ ընդունում եմ վճիռը, որ պատրաստ եմ քարոզածներին համար տանջուել, ուստի ոչ մի չարանք չպէտք է ստիպէ ինձ այդ ամենից հրաժարուելու: Ասենք դուք ինձ ազատեցիք բանտից, բայց ես այլեւս այն մարդը չեմ յինչ-է-հ-է-որ բանտից առած և այլ կըլինիմ մի խաբեբայ: Արդեօք այդ է ձեր ուզածը:

Արիտոնն զգաց, որ Սոկրատէսը ճշմարիտ է ասում, բայց նրան ազատելու մտքից չէր կարող հրաժարուել:

— Ով որ քեզ գիտէ, ասաց Արիտոնը. նա չի հաւատալ, թէ դու խաբեբայ ես. դու կըխաբես միայն քո վատ մարդկանց, որոնք անարդարօրէն քեզ ազատեցին, — իսկ ուրիշները կուրախանան քո ազատուելու համար:

— Ոչ, Արիտոն, դրական կերպով պատասխանեց Սոկրատէսը, ես կըխաբեմ ոչ-միայն իմ թշնամիներին, այլև բոլոր մարդկանց և իմ խղճին: Ես իմ ամբողջ կեանքում սովորեցնում էի, որ մարդ երբէք չպէտք է անարդար գործ կատարի. այժմ եթէ ես ինքս այդպէս անեմ, այն ժամանակ ով կըհաւատայ ինձ և իմ սովորեցրածին: Բանտից փախչելով ես կըփախչեմ իմ թշնամիներից, բայց իմ խղճի ձայնից ես ո՛ւր փախչեմ: Թող ուրեմն այդ անիրաւոր ծեծի մտադրութիւնդ և միասին քաջութիւնով սպասենք այն բանին, որից փախչել չենք կարող:

Արիտոնը տեսաւ, որ անկարելի է նրան ազա-

տել, տխուր ու տրտում գնաց միւս աշակերտներէ մօտ՝ Սոկրատէսի պատասխանը յայտնելու:

XII.

ՍՈՒՐԱՏԷՍԻ ՎԵՐՁԻՆ ԽՕՍԱԿՅՈՒԹԻՒՆԸ.

Պատժի օրը հասաւ: Այն ժամանակները սովորութիւն կար, արեւը դեռ մայր չմտած պատիժը պիտի իրագործուէր: Առաւօտուանից Սոկրատէսի աշակերտները հաւաքուեցան բանտի դռների մօտ: Նրանցից շատերը դառն արտասուք էին թափում: Դուրս եկաւ բանտի պահապանը և ասաց սպասողներին. «Իսկոյն Սոկրատէսի շղթաները կը քանդեն, այն ժամանակ ներս կը թողնեն ձեզ»:

Քիչ ժամանակից յետոյ բանտի դռները բացուեցան: Աշակերտները ներս մտան: Սոկրատէսն անկողնի մէջ էր. շղթաներից նոր էին արձակել: Անկողնի մօտ կանգնած էր նրա կինը՝ իր ամենափոքր որդին գլրկը: Նա երբ տեսաւ ամուսնու աշակերտներին՝ հեկեկալով ասաց. «Վերջին անգամ նրանք քեզ մօտ են եկել, Սոկրատէս, և վերջին անգամ պէտք է քեզ լսեն: Այսօրուայ քո խօսակցութիւնդ կը լինի վերջինը»:

Կինն սկսեց իր գլխի մազերը փետտել և լաց լինել. Սոկրատէսը խնդրեց աշակերտներին, որ նրան տանեն տուն:

Սոկրատէսն ուղեց վերկենալ, բայց նրա ոտ-

ները ծանրացել էին շղթաներից: Նա սկսեց շփել իր ոտները և մի քիչ թեթեւութիւն զգաց:

— Տեսէք, սիրելի բարեկամներս, ասաց նա աշակերտներին, — ամեն տանջանքից յետոյ կայ և մի թարութիւն: Քիչ առաջ այս ոտքս տանջուած էր շղթաների ծանրութիւնից, բայց հիմա թեթեւ է: Այդպէս է ամեն տանջանքի ժամանակ և յետոյ: Ես հիմա ոտի էլ կարող եմ կանգնել:

Աշակերտները շրջապատեցին Սոկրատէսին. նրանք թէ նրան լսել էին ուզում և թէ հետը խօսել: Բայց գիտարանում էին մի խօսք բերաններիցը հասնել, արտասուքը խեղդում էր նրանց ձայնը և նրանք ուսուցչի մահաւան դառն ընկալի մասին էին միայն մտածում: Իսկ այդ մասին ո՞նց պէտք է խօսէին: Ուսուցիչը հասկացաւ նրանց սրտինը:

— Տեսնում եմ և գիտեմ, ասաց նա, որ դուք ցաւում էք իմ վրայ և ոչ թէ միայն ցաւում էք, այլև իմ փոխարէն սարսափում էք: Բայց նայեցէք ինձ. ես հանդիստ եմ, ոչ ցաւում եմ և ոչ էլ սարսափում: Իմ հոգին հանգիստ է և մաքուր: Ես կեանքըս վերջացնում եմ բանտի մէջ, և մահաւան եմ դատապարտուած: Մարդիկ այդ բանը արատ են համարում. բայց մի թէ այդ պակասութիւն է, երբ դու ճշմարտութեան համար պիտի տանջուիս և ոչ թէ վատ գործի: Մարդիկ ինձ զրպարտեցին և դատապարտեցին, բայց ես չեմ կարող նրանց վրայ բարկանալ և ատել նրանց: Ես գիտեմ, որ նրանք իրանց անխելքութիւնից այդպէս վարուեցան: Ես նախատեցի նրանց,

ցոյց տուի նրանց իրանց սխալները՝ իրանց լաւութեան համար, բայց նրանք ինձ չհասկացան և կարծեցին, թէ ես չար եմ կամենում: Նրանք անխելք երեխայի պէս վարուեցան: Այդ ես օրինակով կը պարզեմ: Դիցուք հիւանդ երեխաներ կան և մէկը նրանց խնամում է: Միքիչ ժամանակից յետոյ դրատեղը նշանակում է մի ուրիշը, որ բժիշկ է: Սա սկսում է աշխատել, որ հիւանդներին առողջացնի: Ի՞նչ էք կարծում հիւանդները որին աւելի կը հաւանէին և որին կուզենային, որ իրանց մօտ մնայ: Յայտնի բան է առաջինին, որ իրանց ամեն ասածը կատարում էր: Իսկ բժշկի համար կասէին. «Այս մարդը մեզ չարչարում է, փակում է, չի թողնում ազատ ուտենք խմենք, դառը դեղեր է տալիս, կտրում է, վառում է, և այլն և այլն. սրան վաճառենք, իսկ աւելի լաւն այն կըլինի, որ սա բոլորովին չվերագառնայ»: Իմ հակառակորդներն ինձ չճանաչեցին այնպէս, ինչպէս այն երեխաները՝ բժշկին:

Այդ ասելուց յետոյ, Սոկրատէսը կանգ առաւ. նա նկատեց, որ Կրիտոնն ուզում է խօսել:

— Սոկրատէս, ասաց Կրիտոնը, դու լաւ գիտես, որ քո ամեն մի խօսքը մեզ համար թանգ արժէ, սակայն, խնդրում ենք, դատարի՛ր խօսելուց: Բանտապետը քիչ առաջ մեզ ասաց, թէ ով որ կեանքի վերջին ժամերին շատ է խօսում և տաք-տաք, նրա վրայ թոյնն ուշ է ներդրւած և նա ստիպուած պիտի լինի աւելի շատ խմելու:

Սոկրատէսը պատասխանեց.

— Բանտապետին իմ կողմից շնորհակալութիւն յայտնեցէք իր տուած խորհրդի համար և խնդրեցէք, որ աւելի մեծ չափով թոյն պատրաստի: Ես պատրաստեմ ոչ թէ մի անգամ խմելու, այլ երկու, երեք, որքան որ հարկաւոր լինի: Թոյնն իր ժամանակին իր դործը կանէ, իսկ մինչև այդ ժամանակը թողէք ինձ խօսեմ: Ես էլի շատ բաների մասին ուզում եմ ձեզ հետ խօսել: Աւելի մօտ նստեցէք ինձ:

Սոկրատէսը նստած էր անկողնի վրայ, իսկ նրա շուրջ ինչպէս պատահել էր նստոտել էին աշակերտները: Սոկրատէսին ամենից մօտիկ նստած էր Ֆէտոն անունով աշակերտը: Նա շատ երկար սիրուն մազեր ունէր: Սոկրատէսին դիւր էր գալիս խօսակցութեան ժամանակ նրա մազերը շոյել: Իսկ այդ ժամանակ նա նստած էր Սոկրատէսին մօտիկ՝ ցածր աթոռի վրայ: Սոկրատէսը ձեռքով շոյում էր նրա գլուխը:

— Հը՛, Ֆէտոն, ասաց նա. վաղը այս քո գեղեցիկ մազերդ ո՛րտեղ կըլինին:

Յոյները սովորութիւն ունէին ոգի պատճառով կտրել իրանց մազերը և գնել սիրեցեալի դադաղի վրայ: Այդ բանն էր ականակում Սոկրատէսը: Ուսուցչի այդ խօսքերը սաստկացրին աշակերտների վիշտը. և նրանք լաց եղան:

Սոկրատէսն ասաց. «Մերելիք, ես չեմ վախենում մեռնելուց: Մառսաիելի է ոչ թէ մահը, այլ անխելք և արատով ապրելը»:

XIII.

ՍՈՒՐԱՏԷՍԻ ՄԱՆՐ.

Սուրատէսը լռեց: Աշակերտներն սպասում էին, որ նա էլի կըխօսի: Բայց նա ասաց.

—Արդէն հասել է ժամը, զնամ լուացուեմ, որ իմ մարմնի լուանալը ուրիշներին բեռ չլինի: Իսկ դուք սպասեցէք ինձ այտեղ և կացէք մինչև վերջը:

Սուրատէսը զնաց միւս սենեակ լուացուելու: Նրա հետ զնաց և Արիտոնը: Իսկ միւս աշակերտները չիշում էին նրա վերջի ասածները, խօսում էին նրա մահւան մասին և ցաւում էին, թէ իրանք առանց իրանց թանկագին դաստիարակի ինչպէս պէտք է ապրեն:

Միջեց: Սուրատէսի սենեակը մտան նրա ազգականները, կիսն ու որդիքը: Որդիներեց մէկը միւրիւն մեծ էր, իսկ երկուսը դեռ շատ փոքր էին: Քիչ յետոյ ներս եկաւ և Սուրատէսը: Նա սկսեց նրանց վերջին մնաք բարեաւն ասել: Կանայք այնպէս սարսափելի ձայնով սկսեցին հեկեկալ, որ Սուրատէսը խնդրեց նրանց հեռացնել:

Աշակերտներն այդ ժամանակ Սուրատէսին առաջին, որ նա յայտնի իր վերջի ցանկութիւնը:

—Կարելի է երեխաներիդ համար մի բան ես ուզում կարգադրել, մենք ուրախութիւնով կըկատարենք քո ասածը:

Սուրատէսը նրանց պատասխանեց.— Ես ոչ մի

հարստութիւն չունիմ, որ կարգադրեմ: Ինչպէս ես եմ ձեզ սովորեցրել, այնպէս էլ դուք վարուեցէք իմ զաւակներին հետ և այն ժամանակ կիմանաք, թէ ինչ է հարկաւոր նրանց:

—Իսկ ինչպէս կըհրամայեա, որ քեզ թաղենք, Սուրատէս, ասաց Արիտոնը:

—Ի՞նչու ես դու այդպիսի բան հարցնում ինձ,— նախատելով պատասխանեց նրան Սուրատէսը: Միթէ դու չգիտես, որ իմ կեանքում ես մարմնուս խնամք էի տանում միայն նրա համար, որ նա հոգուս ծառայէ, բայց քանի որ հոգիս թողնելու է մարմինս, այնուհետև ինչ ուզում եմ՝ թող անեն. միթէ միւսն ոչ չէ:

Սուրատէսը թեք ընկաւ անկողնի վրայ, որ էլի խօսի աշակերտների հետ, բայց յանկարծ դուռը բացուեց և բանտապետը ներս մտաւ դատաւորների հրամանը յայտնելու:

—Սուրատէս, ասաց նա, երբ ես զնացի միւս դատապարտուածներին յայտնելու, թէ ժամանակը արդէն հասել է, պէտք է խմեն թոյնը, նրանք ինձ հայհոյանքով ու անէծքով ընդունեցին: Բայց ես քեզանից այդ չեմ սպասում, որովհետև քեզպէս բարի և արդար մէկը դեռ չեմ տեսած այս բանտում: Գու ինձ վրայ չպէտք է բարկանաս, այլ պէտք է անիծես նրանց, որոնք քո մահւան պատճառ են դառնում: Գու արդէն գիտես, թէ ինչ պիտի ասեմ քեզ: Մնաս բարեաւ: Աշխատիր քաջութիւնով տանել այն բոլորը, ինչ-որ չէ կարելի հեռացնել:

Բանտապետն այդ ասաց թէ չէ, իսկոյն Հեռացաւ, որովհետեւ արտասուքը խեղդում էր նրան:

— Մնաս բարեաւ և դու, ասաց Սոկրատէսը, իրանից Հեռացող բանտապետին: Ինչ-որ պէտք է՝ կրկատարեմ: Յետոյ գիմելով աշակերտներին ասաց. — Նա չաճախ գալիս էր ինձ հետ զրուցելու: Եւ ինչպէս անկեղծօրէն ափսոսում է ինձ: Սիրելիք, ժամը հասաւ. ասացէք, թող բերեն թոյնը:

— Ինչո՞ւ ես շտապում, սկսեց Համոգել նրան աշակերտներից մէկը: — Արեւը դեռ չի անցել սարի լեռերը: Ուրիշ դատապարտուածներ արեւը մտնելուց յետոյ էլ իրանց մերձաւորների հետ դեռ ուտում խմում են և ապա թէ թոյն ընդունում: Դեռ ժամանակ կայ:

— Ուրիշներն ինչպէս ուզում են, թող այնպէս անեն. երևի նրանց Համար թանգ է կեանքը: Իսկ իմ կեանքն արդէն վերջացել է, հարկաւոր չէ նրան ձգձգել. ուրեմն ինչ որ խնդրեցի, այն բերէք, ասաց Սոկրատէսը:

Աշակերտներից մէկը դուան մօտ կանգնած պահապանին նշանով հասկացրեց, որ գնայ թոյնը բերի: Իրանից յետոյ ներս մտաւ բանտապետը թոյնի բաժակը ձեռին:

— Զնորհակալ եմ քեզանից, բարեկամ, ասաց նրան Սոկրատէսը. այժմ սովորեցրու, թէ ինչ պէտք է անեմ:

— Թոյնը խմելուց յետոյ, պատասխանեց բանտապետը, դու այնքան պէտք է ման գաս, մինչև որ

ոտներդ թուլանան, այն ժամանակ պառկիր անկողնիդ վրայ, որովհետեւ ոտներիդ թուլանալը նշան է որ թոյնը սկսել է ներգործել:

Առանց վրդովուելու Սոկրատէսը նրա ձեռքից առաւ թոյնի բաժակը և մինչև տակը խմեց: Ամբողջ օրը աշակերտները քաջ էին, բայց այդ ըոպէին չրկարողացան իրանց զսպել և սկսեցին դառնօրէն հեկեկալ: Միայն Սոկրատէսն էր հանդարտ:

— Ի՞նչ էք անում, բարեկամներս, Համոգում էր նրանց Սոկրատէսը, — ես կանանց և երեխայոց տուն ղրկեցի, որ չտեսնեմ նրանց լացը, իսկ դուք նրանցից պակաս չէք եղել: Դուք այդպէս էք ինձ լսում:

Բանտապետի ասածի համաձայն թոյնը խմելուց յետոյ Սոկրատէսը չդատարեց սենեակի մէջ ման գալուց. երբ ոտները ծանրացան՝ պառկեց անկողնի վրայ: Աշակերտները շրջապատեցին նրան:

Բանտապետը մօտ եկաւ և սկսեց ուժով սեղմել նրա ոտքը:

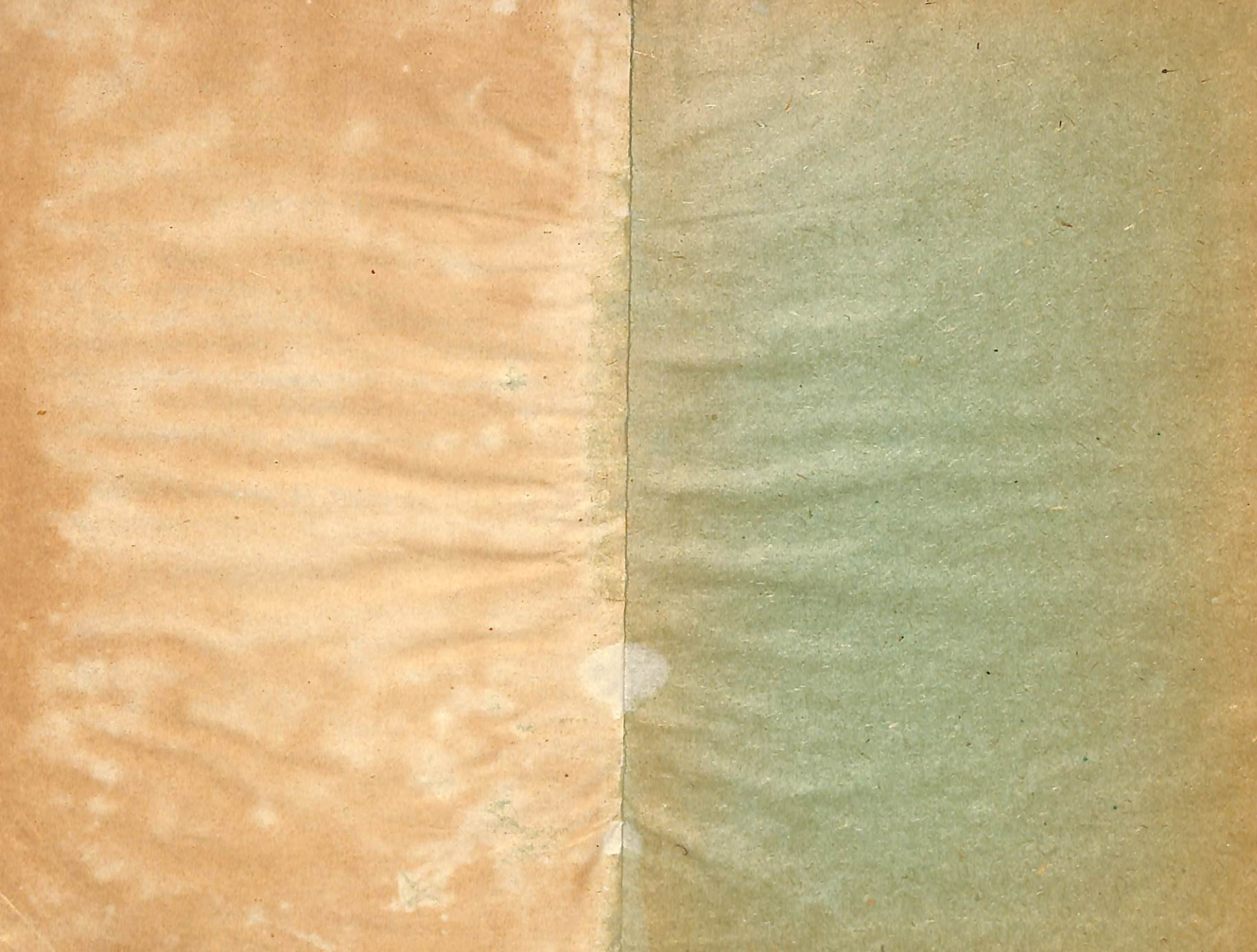
— Յաւ զգում ես, հարցրեց նա:

— Ո՛չ, պատասխանեց Սոկրատէսը:

Բանտապետն աւելի վերև սեղմեց ոտքը, բայց Սոկրատէսը էլի ոչինչ չզգաց:

— Այդ նրանից է, ասաց բանտապետն աշակերտներին, որ մարմինն արդէն սկսել է սառել և ընդարմանալ: Երբ սառնութիւնը հասնի սրտին, այն ժամանակ կըմեռնի:

— Բարեկամներս, մեռնում եմ, շնորհակալ եղէք Աստուածանից, ասաց Սոկրատէսը:

938

2013

0025184

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0025187

